

KAPITEL 1: Fonetik og fonologi

Hvad ved vi – om det såkaldt »flade« a?

Af Frans Gregersen, Københavns Universitet

Sprogforskning er ikke anderledes end al anden forskning. De lærde er ofte uenige. Det rejser et velkendt spørgsmål: Hvordan er mulighederne for at skelne mellem viden som er sikker og det der er anfægteligt eller ligefrem afhængigt af ståsted inden for sprogteorien? Hvordan kan man udsandre det der faktisk står fast gennem alle storme, og dermed er det enhver skal forholde sig til, og så det der blot er meninger eller holdninger? I det følgende skal vi se på et område af sproget hvor vi, i det mindste tilsyneladende, ved en hel masse nemlig det danske a.

Taler vi om det samme når vi taler om det samme?

Før vi kan vide noget sikkert om et givet sprogligt fænomen, må vi sikre os at de oplysninger der gives, faktisk drejer sig om samme fænomen. Lad os tage det såkaldt »flade« a. Det defineres i den ny store Danske Ordbog (DDO) således:

»sproglyd, kort el. lang, som svarer til skriftens *a* og i udtalen nærmer sig et *æ* uden på nogen måde at falde sammen med det«.

Der er altså tale om en udtale af bogstavet a i et givet, skrevet ord som er æagtig uden at være et [æ]. Den normale måde at gengive sproglyd i skrift på er ved hjælp af lydskrift. Lydskriften blev opfundet fordi de forskellige vesteuropæiske ortografier efter århundreders udvikling er meget langt fra at gengive det der faktisk siges. Man var nødt til at komme om bag skriften for at kunne gengive udtalen. Den Danske Ordbog (DDO) indeholder fx en udtaleangivelse for samtlige opslagsord. Den lydskrift man anvender i DDO, er den der hedder »Danias lydskrift« eller bare Dania. Den blev udformet af Otto Jespersen til første nummer af tidsskriftet »Dania«; heraf navnet. *Dania* stod for at skulle publicere artikler om dansk, herunder danske dialekter, og man fik derfor brug for en lydskrift der var særlig egnet til at gengive de forskellige danske sproglyd. Det var i sig selv en bedrift at kunne lave et system af bogstaver der kunne holde de mange forskellige lyd som alle bruges – eller brugtes, mange af dem er forsvundet med de dialekter de var en del af – i det danske sprogsamfund ude fra hinanden.

Dania er altså lavet til at lydskrive dansk. Det betyder at en række konsonanter skrives som på de andre vesteuropæiske sprog til trods for at de udtales anderledes på dansk. Som bekendt er det danske [b] ikke stemt (som på

spansk eller fransk), men ustemt, og det adskiller sig derfor ikke fra dansk [p] ved sin stemthed, men ved ikke at være aspireret. Dania's lydskrift er således ikke nogen vejledning for udlændinge som gerne vil lære dansk. Man får ikke noget at vide om dansk ved at bruge Dania; det er omvendt: Kun den der i forvejen taler dansk, kan bruge Dania.

Den der vil vide noget om hvordan dansk lyder, uden selv at kunne tale det, har derimod brug for et system der sætter dansk i forhold til en overnational norm. De internationale fonetikere bruger et sådant generelt lydskriftsystem, som Otto Jespersen faktisk også var med til at lave, nemlig IPA, *The International Phonetics Associations* lydskrift. IPA er tænkt som et universalalfabet for lyd sådan at man kan angive alle sprogs lyd i forhold til en fastsat standard, de såkaldte kardinalvokaler, som en af lydskriftens ophavsmænd Daniel Jones indtalte på en grammofonplade for én gang for alle at fastlægge vokalrummets grænsepæle (Andersen 1954:328). DDO oversætter fra IPA til Dania på indersiden af bindet og her kan man fx se at Dania's tegn for standardudtalen af langt a i *male* [á] svarer til [ɛ:] i IPA (se dog også Andersen 1954:306a).

Det er denne lyd vi skal se nærmere på i det følgende.

Kort og langt a

Der er både korte og lange vokaler i dansk. Det lange a er i langt de fleste danskeres (og formentlig alle der er født efter 1950) udtale anderledes end det korte. Sammenlign udtalen af ordene *male* (langt a) og *malle* (en slags fisk). Det lange a i *male* er højere og i sig selv mere æ-agtigt end det korte a.

Læs lige den foregående sætning en gang til.

Tak!

Det er da en mærkelig sætning, ikke? Hvordan kan jeg skrive om udtale uden at sige *hvis* udtale det drejer sig om? Tror jeg at alle danskere taler ens? Nej, som det om lidt skal afsløres, er det lige præcis det modsatte jeg er ude på at vise. Hvordan kan jeg så skrive som om *alle* udtaler »det lange a« anderledes end »det korte a«? Og hvad betyder det rent teknisk? Skal det lange a så lydskrives med brug af både et tegn for længde og en anden vokalkvalitet? I DDO står der som udtale af *male*: [ˈmá:lə]. Udtalen af *malle* gengives som [ˈmalə], men der angives kun én udtale for hvert ord. Og hvis der nu er forskel på hvordan ord som *malle* udtales i de forskellige dele af den danske befolkning? Ja, hvis der er det, er det altså ikke kommet med i Den Danske Ordbog.

De to eller flere korte a'er

Der er i hvert fald to korte a'er i dansk udtale. Det ene findes i ord som *malle*, det andet i ord som *mange*. Forskellen på de to slags kort a er at det første a er højere end det andet som også er mere tilbagetrukket, dvs. nærmer sig bagtungevokaler som å og åbent o. De to vokalkvaliteter skrives med hver sit tegn både i Dania og i IPA. Indtil nu har jeg kun skrevet det alle sprogforskere er enige om, men i tolkningen af de to (eller flere) korte a-lyde skilles vandene.

Inden for strukturalismen var de to lyde et skoleeksempel på at det der på overfladen er to forskellige lyd, for en dybere betragtning afslørede sig som kun ét element (se Hjelmlev 1948:13 over for Brink 2000, Grønnum 2000, Brink 2006:86f og Grønnum 2005:174ff). Grunden er at de to forskellige akvaliteter er fordelt sådan at de aldrig kan forekomme i de samme omgivelser. Lad os kalde *malle*-a'et »det lyse a« og *mange*-a'et det mørke. Det lyse a forekommer kun foran konsonanter der artikuleres mod alveolarranden (det er fx [n], [t], [s]) og i udlyd mens det mørke a kun findes foran de såkaldt perifere konsonanter som udtales enten langt fremme i munden (nemlig ved læberne, labialer som [m], [p], [b] og [f]) eller langt tilbage (velare konsonanter som [k], [g] og [ŋ]). Det betyder at udlændinge der skal lære dansk skal lære at udtale

malle, falde, madding, Madsen, massen, matteret, vatteret, mandefald osv. med det lyse a mens
kaffe, kammen, skammen, Baggesen, kappen, mappe, sange, slange skal udtales med det mørke a for at de kan lyde som ... ja, som folk der kan tale dansk.

Det forudsætter jo at danskerne alle som én taler sådan, lyder sådan, og gør det hele tiden, men det er, som allerede antydnet, ikke helt rigtigt.

Lidt historie

De to forskellige korte a'er er historisk set opstået af kun et a. I sagens natur er det ikke noget vi kan vide med sikkerhed for vi har ikke nogen optagelser af dansk talesprog fra 1800-tallet. Vi slutter os til det fordi der i den første danske lydskrift kun er ét a. (Se gennemgangen hos Brink & Lund 1975:69ff). Jacob Hornemann Bredsdorff udgav i 1817 *Prøve af en efter Udtalen indrettet dansk Retskrivning*. Vi har stor tillid til at Bredsdorff kunne høre hvordan den datidige udtale var bag om ryggen på den normale ortografi, for han skelner mellem mange forskellige vokalkvaliteter. Han skelner også mellem [i] og [j] og det bløde og det hårde d, men der er altså kun ét a i hans lydskrift (se Gregersen 2002 med henvisninger). Da han 16 år senere udgav en slags lydskrift for de europæiske sprog kan vi se at han mener det danske a udtales nøjagtig som italiensk, fransk (sic! – fransk har som bekendt to akvaliteter nu) og svensk. Det sidste er særlig interessant da en svensker en tyve år senere taler om at den københavnske udtale af det lange a som æ-agtig netop udgør en stor vanskelighed for svenskere (se Gregersen 2009 note 23 med henvisninger).

Skal dette beskrives kortfattet, lyder det sådan her:

Det oprindelige »europæiske« (åbne) a blev hævet foran alveolære konsonanter i dansk og i udlyd. Det lange a gik sikkert forrest, og det er nu lysere (»fladere«) end standardsprogets korte a foran alveolar og nul. I det følgende vil vi kalde det korte »malle-a« AN mens »mange-a« kaldes AM. Det der nu sker,

er de fleste forskere enige om i store træk: AN spaltes igen i en æ-agtig lyd som er den der oftest tænkes på med betegnelsen »det flade a« – den kalder vi AN1 – og så den standard-udtale som vi har fundet under *malle* i DDO, og som vi her kalder AN2. Tilsvarende spaltes det gamle a som AM i en oprindelig variant og en mere fremskudt, hævet variant. Den første kalder vi AM4 og den sidste AM3. Ifølge Lars Brink og Jørn Lunds epokegørende undersøgelser af københavnsk publiceret i 1975 var det nyudviklede AN1 lige så karakteristisk for københavnsk arbejderklasse (Brink & Lund bruger konsekvent betegnelsen L-københavnsk om sprogformen) som det gamle AM4.

Arbejderklassen har altså både det højeste a og det laveste. Middelklassen har derimod to andre kvaliteter som ligger tættere på hinanden. Som altid er diskussionen så hvilken der er standardudtalen. Her kommer det normative moment ind i sprogforskningen, karakteristisk nok når man skal lave en ordbog med udtaleangivelser (i modsætning til en deskriptiv udtaleordbog som Lars Brink m. fl. producerede i den monumentale *Den store danske udtaleordbog*). Vi så ovenfor at DDO har valgt de udtaler som her angives som middelklassens.

En ny undersøgelse

I 1986 gennemførte en gruppe under ledelse af Inge Lise Pedersen og mig en undersøgelse i København. Vi foretog interviews i form af, så vidt muligt uformelle, lange samtaler med et antal indfødte københavnere hvoraf langt de fleste var både født og opvokset i Nyboder. I 2005-07 gentog vi undersøgelsen (se www.dgcss.dk) og indspillede nye samtaler med 24 af dem der i den første omgang var mellem 25 og 40 år gamle (generation 1) og 18 af dem der i første omgang var mellem 15 og 24 år (generation 2). Det er dette materiale jeg i det følgende bygger på. Men resultaterne fra denne undersøgelse, som altså gennemførtes for første gang i slutningen af 1980'erne, må og skal sammenholdes med resultaterne af Brink og Lunds undersøgelser og med den undersøgelse som Jens Normann Jørgensen offentliggjorde i 1980 under overskriften »Det flade a vil sejre«.

Hvordan undersøger man udtale?

Lars Brink og Jørn Lund bygger videre på Otto Jespersen. Jespersen perfektionerede sin lytning så han med stor sikkerhed kunne skelne mellem mange forskellige sproglyd. Når man lytter og lydskriver, foretager man en kategorisering. Man tilordner det man hører, til en lyd kvalitet og skriver den pågældende kvalitet ned med den lydskrift man nu har valgt. De mange forskellige a-lyd nødvendiggør at man i alle lydskrifter arbejder med både forskellige bogstaver og det man kalder »diakritiske« tegn, her den lille prik over a som skal betegne at det er lyst eller »fladt«.

Hvad enten man kalder den familie af lyd vi ser på her, for kort [a] eller fonemet /a/, så skal man have et overbæreb at holde sig til for at kunne angive variation. Det er en fast pointe at de forskellige talere man lytter til, næ-

sten alle varierer mht. hvordan de udtaler bestemte familier af lyd. Det er udtalen af disse lydfamilier vi som medlemmer af samme sprogsamfund lytter efter for at få information om talerens sociale baggrund. Men hvor mange eksemplarer skal man lytte til for at kunne sige noget om en lydfamilie? Igen er der uenighed selv om den formentlig kun er praktisk. I virkeligheden ville alle gerne lytte til alle de udtaler der findes, men det er ikke praktisk muligt. Det tager lang tid at skrive tale ud, og det tager lang tid at finde og aflytte samt klassificere alle de mulige udtaler. Derfor skal der findes en genvej til resultater. Vi begrænsede antallet af aflyttede eksemplarer for hver informant til mindst 40 og højst 50 klart identificerbare a'er.

Men hvis der ikke er særlig meget tale, så kan man jo ikke engang være sikker på at få 40 a'er selv om det korte a er langt den mest hyppige enhed af alle de lydfamilier der varierer socialt. Det er et spørgsmål om interviewets længde og hvor meget den interviewede får sagt. Den interviewedes snakkesalighed afgør analytikerens efterfølgende sa(g)lighed.

Og så til resultaterne

I Normann Jørgensens undersøgelse tegnes en linje op som baseres på at han har undersøgt 3 minutters tale fra i alt 101 informanter delt op efter køn, klasse og aldersgruppe. De ældste 14 var født 1905; så følger 23 fra 1915, 14 fra 1920, 14 fra 1935, 22 fra 1945 og endelig 14 fra 1950. Det siger sig selv at der ikke er mange talere i hver undergruppe, i en enkelt (middelklassemænd – herefter MK-m – fra 1920) kun én.

Når man har lyttet til 3 minutters uddrag af interviews af forskellige slags med 101 talere, får man et antal a'er for hver. De fundne lydverdier fordeler sig på AN og AM og for hver af disse på AN1 og AN2, henholdsvis AM3 og AM4. Hvordan kan vi nu vide hvordan Normann Jørgensen har identificeret de forskellige lydverdier? Det kan vi ved at han bruger den samme lydskrift som Brink & Lund, og de bruger Dania. Derefter opgør Normann Jørgensen antallet som en andel. Der er to muligheder. Man kan opgøre AN1-antallets andel af det samlede antal, dvs. $AN1/AN1+AN2$, eller man kan angive AN2's andel af det samlede. De to opgørelsesmetoder viser henholdsvis andelen af flade a'er eller standardprocenten. Da den ene procentsats kan afledes af den anden ved simpel subtraktion fra 100, er det lige oplysende om man vælger den ene eller den anden. Normann Jørgensen har valgt standardprocent mens jeg i det følgende vil bruge AN1 og AM4s andel som opgørelsesmetode. Grunden er at det i vores undersøgelse er AN1 og AM4, de to gamle AK-varianter (AK: arbejderklasse), der er de markerede, dvs. de sjældne, de påfaldende udgaver af lydfamiliens to mulige verdier.

Udviklingen kan nu tegnes op for AN og AM som følger:

AN1 udgør aldrig 100 % i perioden 1905 til 1950, men kommer efterhånden meget højt op i % for at kulminere hos de AK-m der er født i 1945. AM4 er i hele perioden betydelig sjældnere end AN1. Andelen af AM4 kulminerer med blot 40 % hos AK-m fra 1950.

Men kan de to undersøgelser bringes til at mødes? Hvis vi særlig ser på de tal som gælder for generationen fra 1950, som i 1986 ville tilhøre vores generation 1 ved at være 36, så får vi tabel 1:

Klasse	Køn	AN1 %	AM4 %
AK	Kvinder	81	22
	Mænd	83	40
MK	Kvinder	43	13
	Mænd	20	10

Tabel 1: AN1 % og AM4 % for generationen fra 1950 fordelt på køn og sociale grupper, efter Normann Jørgensen (1980:75, 82).

Ser vi nu på de to generationer vi undersøgte, har vi to optagelser med hver eneste en, og det giver tabel 2 og 3.

Optagelse	Klasse	Køn	AN1 %	AM4 %
1986-87	AK	Kvinder	11	1
		Mænd	12	7
	MK	Kvinder	5	0,7
		Mænd	10	0
2005-07	AK	Kvinder	8	2
		Mænd	5	1,4
	MK	Kvinder	7	0
		Mænd	16	0,7

Tabel 2: AN1 % opgjort som andelen af AN1 af samtlige aflyttede som er klassificeret som enten AN1 eller AN2, og andelen af AM4 opgjort som andelen af samtlige aflyttede korte a'er klassificeret som AM3, forlænget AM3 eller AM4 for generationen født mellem 1945 og 1960.

Sammenligning

Umiddelbart ser de to undersøgelser ikke sammenlignelige ud. Der er simpelthen for langt mellem de to sammenlignelige tal, nemlig dem for gruppen født mellem 1945 og 1960 i Nyboder og dem fra gruppen født i København i 1950. Der kan ganske vist tænkes en teknisk grund til at tallene for AM i den ny un-

Optagelse	Klasse	Køn	AN1 %	AM4 %
1986-87	AK	Kvinder	0	0
		Mænd	10	1,4
	MK	Kvinder	8	0,6
		Mænd	8	2
2005-07	AK	Kvinder	10	0,6
		Mænd	12	1,2
	MK	Kvinder	9	0,5
		Mænd	4	0

Tabel 3: AN1 % opgjort som andelen af AN1 af samtlige aflyttede som er klassificeret som enten AN1 eller AN2, og andelen af AM4 opgjort som andelen af samtlige aflyttede korte a'er klassificeret som AM3, forlænget AM3 eller AM4 for generationen født mellem 1962 og 1971.

dersøgelse er så lave. Det kan skyldes at der her ikke bare arbejdes med AM3 og AM4, men også med forlængelse af AM3. Men selv hvis man trækker de forlængede varianter ud af beregningen, er der langt op til de tal Normann Jørgensen giver, og der er stadig et nul og et meget lavt tal som ikke lader sig rokke. Normann Jørgensens tal er meget høje i forhold til dem der rapporteres ti år senere som i princippet gældende for netop den generation han har undersøgt.

Hvis vi ser på forskellen mellem gamle og nye tal for de samme personer fra Nyboder, kan vi få et indtryk af hvor meget man som taler kan ændre sig med tiden. Den største ændring er på 10 procentpoint. Forskellen mellem Normann Jørgensens tal og Nyboder-tallene er meget større. For AN er forskellen at AK-tallene hos Normann Jørgensen er 81 og 83 mens de i Nyboder-undersøgelsen er 11 og 12. Det er en forskel på 70-71 procentpoint! Og i den næste generation forsvinder AN1 tilsyneladende helt hos kvinder fra AK. For AM er forskellene også store om end ikke helt så enorme. Og hvis man tilføjer den yngre generation, kan man se at AM4 er på vej til at dø ud.

Der er imidlertid også den mulighed at aflytterne i den ny undersøgelse forstår noget andet ved AN1 end det Normann Jørgensen lydskriver som *Danias* [á], og som Brink & Lund (og DDO) karakteriserer som ækvivalent med Daniel Jones kardinalvokal 3. Det kunne have noget med aflytningstidspunktet at gøre.

De gamle Nyboder-optagelser er blevet aflyttet to gange. I den første aflytning arbejdede Henrik Holmberg med 5 forskellige muligheder for a-kvaliteter. Han opgjorde sine resultater som et gennemsnitstal hvor tabel 1 ville betyde at der kun blev produceret AN1'er mens ethvert tal over 2 ville betyde et betydeligt indslag af en meget konservativ udtale med et gammelt åbent a også foran alveolær og nul. Det betyder at det er svært at sammenligne Holm-

bergs aflytninger med de nye selv om det er samme data, men vi kan konstatere at de laveste gennemsnitstal for grupperne ligger omkring 1,6 og at det flade a således må have været aflyttet som mindre hyppigt end det åbne om end altså stadig væsentlig mere hyppigt end det aflyttes nu.

Konklusion

På basis af forskellene i aflytningsmetode (referencepunktet), i aflytningstidspunkt og i opgørelsesmetode (antal eksemplarer) kan man nærme sig forskellen mellem de tre resultater, men de kan kun forenes hvis man antager at der skete en voldsom udvikling i tiåret mellem 1973-74 hvor Normann Jørgensen lavede sine optagelser og 1986-87 hvor vi lavede vores første. Denne udvikling reducerede antallet af de før så karakteristiske AK-varianter betydeligt, og nu er de nærmest forsvundet. At det ikke betyder at klasseforskelle i dansk er forsvundet er en helt anden historie.

Litteratur

- Andersen, Poul (1954): Tabel til sammenligning af forskellige lydskriftsystemer, i: Andersen, Poul & Louis Hjelmslev: *Fonetik*. Særtryk af Nordisk Lærebog for Talepædagoger. København: Rosenkilde og Bagger, s. 306a ff.
- Andersen, Poul (1954): Kapitel XV: Dansk fonetik, i: Andersen, Poul & Louis Hjelmslev: *Fonetik*. Særtryk af Nordisk Lærebog for Talepædagoger. København: Rosenkilde og Bagger, s. 308-353.
- Bredsdorff, Jacob Hornemann (1817) [1933]: Prøve af en efter Udtalen indrettet dansk Retskrivning, i: Glahder (red.): *J.H. Bredsdorffs Udvalgte Afhandlinger inden for Sprogvidenskab og Runologi*. København: Levin og Muksgaard, s. 77-90.
- Bredsdorff, Jacob Hornemann (1833) [1933]: Om Tegn for de enkelte Lyddele i de europæiske Sprog, i: Glahder (red.): *J.H. Bredsdorffs Udvalgte Afhandlinger inden for Sprogvidenskab og Runologi*. København: Levin og Muksgaard, s. 91-100.
- Brink, Lars (2000): Om den sproglige forskel mellem Hansen-a og Larsen-a. *Mål & Måle* 23, 1, s. 17-21.
- Brink, Lars (2006): Det flade a vil dø. *Studier i Nordisk* 2004-2005, s. 80-88.
- Brink, Lars & Jørn Lund: *Dansk Rigsmål 1-2*. København: Gyldendal.
- Gregersen, Frans (2002): Hvor nyt er det nye a i københavnsk?, i: Cramer m.fl. (red.): *M/K – Mod og kvindehjerte, festskrift til Mette Kunøe 5. november 2002*. Århus: Modtryk, s. 185-195.
- Gregersen, Frans (2009): Forgængere og bagmænd. Om forholdet mellem dialektforskning og sociolingvistik på og rundt om Afdeling for Dialektforskning. I: Gudiksen, Hovmark m.fl. (red.): *Dialektforskning i 100 år*, København, Afdeling for Dialektforskning, s. 83-106.
- Grønnum, Nina (2000): Ét kort a i dansk: en mere abstrakt analyse. *Mål & Måle* 23, 2, s. 14-19.
- Grønnum, Nina (2005): *Fonetik og fonologi*. 3. udg. København: Akademisk forlag.
- Hjelmslev, Louis (1948-50): Grundtræk af det danske udtrykssystem med særligt henblik på stødet. *Selskab for nordisk Filologi, Årsberetning for 1948-49-5*, s. 12-24.

- Holmberg, Henrik (1991): The sociophonetics of some vowel variables in Copenhagen speech, i; Gregersen & Pedersen (eds.): *The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics, part 1*. København: C.A. Reitzels forlag, s. 107-239.
- Jørgensen, Jens Normann (1980): Det flade a vil sejre. *SAML* 7, s. 67-124.

Nye stød i dansk

*Af Nina Grønnum, Københavns Universitet, &
Hans Basbøll, Syddansk Universitet*

Stødet er en gammel foreteelse i dansk. Den første sprogvidenskabelige behandling af det finder man i Jens Pedersen Høysgaards (1698-1773) *Concordia res parvæ crescunt, eller Anden Prøve af Dansk Orthographie* (Høysgaard 1743) og *Accentuered og Raisonnered Grammatica* (Høysgaard 1747). Men allerede cirka 200 år forinden finder man en (indirekte) omtale af stødet i en svensk udgivelse. Kilden siges at være en brandtale mod danskerne, *Vehemens contra Danos oratio*, holdt af biskop Hemming Gadh i 1510. Kilden kan være historisk ukorrekt, men talen er i hvert fald indeholdt i Johannes Magnus (1488-1544) *Historia de omnibus Gothorum Sueonunquæ regibus* (Alle de gotiske og svenske kongers historie). Den er antagelig skrevet før 1526, men først publiceret i 1554 (Magnus 1554). Her er først en svensk oversættelse fra tiden og så vores danske oversættelse:

Der till medh: så wærdas de icke heller att talla som annat folck, *uthan tryckia ordhen fram lika som the willia hosta, och synas endeles medh flitt forwendhe ordhen i strupan, for æn de komma fram*, sammaledes wanskapa the munnen, då the talla, wridhan och wrengan, så att the draga then offwra leppen till then wenstra sidon och den nedra till then höggra sidon, menandes dett wara sig en besynnerlighe pryding och wellståndh.

Tillige: så nedværdiger de sig icke til at tale som andet folk, *men trykker ordene frem som om de vil hoste, og synes delvis med vilje at dreje ordene i struben, før end de kommer frem*, ligeledes vanskaber de munden, når de taler, vrider og vrænger den, så at de trækker overlæben til venstre side og underlæben til højre side, og mener at det er en særlig prydt og velstand.

Stød findes ikke i alle former for dansk, groft set ikke syd for en linje fra Rømø via Fåborg til Nyborg og videre over den sydligste spids af Sjælland til Præstø. Der hvor det findes, har det ikke nødvendigvis de samme forekomstmuligheder som i københavnsk rigsmål. Vi behandler her kun stød i københavnsk rigsmål.

Stødet er en art knirkestemme, en uregelmæssighed i stemmelæbesvingningerne. Uregelmæssigheden rammer såvel svingningernes frekvens (sving-

ningshastighed) som deres amplitude (udsvingets størrelse). Kun i sin stærkeste form, f.eks. ved emfase, er stødet et komplet stemmebåndslukke; i sin svageste form er det blot en let ændret svingningsform, en svag ændring i stemmekvaliteten. Eftersom stødet er en modifikation af stemmelæbesvingningerne, kan det kun forekomme i stemte lyde. Det kræver desuden et vist tidsrum for sin afvikling. Stavelser med stød har derfor enten lang vokal (der i så fald siges at bære stødet) eller kort vokal fulgt umiddelbart af en stemt konsonant (der i så fald traditionelt kaldes stødbærende):¹ Sådanne stavelser har *stødbasis*. Tillige skal en stavelse for at have stød også have en vis grad af tryk, enten hovedtryk, som i *mand*, eller bitryk som i anden stavelse i *land-mand*. Hoved og bitrykstavelser med stødbasis klassificeres som *tunge* stavelser i dansk, således f.eks. *hu's*, *stram'*, *gol'fbol'd*.² Ord som *hvis*, *kat*, *fest*, *lak*, *straks* har kort vokal fulgt af ustemt konsonant. De har derfor ikke stødbasis. De er lette stavelser, og de kan ikke have stød.

Stødets funktion

Tilstedeværelse versus fravær af stød adskiller ordbetydninger, og det er ikke nogen marginal funktion. Der er mængder af ordpar der kun er lydligt forskellige ved at det ene har stød mens det andet ikke har det:

- (1) *vi'ser* (vb), *viser* (sb); *be'net* (sb), *benet* (adj); *væ'sen*, *hvæsen*; *hva'len*, *valen* (adj); *sy'net* (sb), *synet* (ptc); *kø'ber* (vb), *køber* (sb); *mu'sen* (af *mus*), *musen* (af *muse*); *ham'* (sb), *ham* (pron); *vend'*, *ven*; *skal'* (sb), *skal* (vb); *tør'* (adj), *tør* (vb)

Foruden det fonetiske vilkår er der imidlertid også til stødets forekomst knyttet nogle bestemte betingelser der vedrører leksemets³ opbygning tillige med dets bøjede/afledte og sammensatte former. Kender man disse betingelser, dvs. kan man gennemskue ordets struktur, er stødets forekomst/fravær for en meget stor del forudsigeligt: Der er f.eks. ikke stød i flerstavelers leksemer der ender på svagtrykse som f.eks. (*en*) *muse*, og der er heller ikke stød i dette ords bestemte form, *musen*. Når man derfor hører stød i en bestemt form, *mu'sen*, så ved man at der ikke kan være tale om et leksem med flere stavelser. Leksemet må derfor bestå af én stavelse, dvs. der går en grænse foran svagtrykse: *mu's+en*. Vice versa: Fraværet af stød i den bestemte form *musen* signalerer et

1. Det er imidlertid misvisende. Stødet er ikke isoleret til enten vokalen eller konsonanten. De uregelmæssige svingninger kan brede sig over hele vokalen og den følgende konsonant, uanset om vokalen er kort eller lang. De kan tilmed række ind i næste stavelse.

2. Stød angives i denne sammenhæng ved en apostrof i ortografien.

3. Leksemet (som normalt svarer til opslagsformen i ordbøger) er den fælles form der ligger til grund for ordets regelmæssige (ikke-suppletive) bøjningsformer. Det er altid en mulig selvstændig ordform. Ved substantiver repræsenteres leksemet af ubestemt ental, f.eks. *mand*, ved adjektiver af ubestemt ental fælleskøn positiv, f.eks. *fin*, ved verber af infinitiv, f.eks. *slubre*.

leksem med mere end én stavelse: *muse+n*. Stødet adskiller således på den ene side forskellige leksemer, f.eks. *ven*, *vend*⁴; men det er på den anden side også signal for ordets morfologiske opbygning.

Stødprincipperne

I *ubøjede og uafledte og usammensatte ord* gælder som hovedregel at ord med tryk på sidste stavelse, herunder hjemlige enstavellesord, har stød hvis de har stødbasis; ord med tryk på næstsidste stavelse (herunder tostavellesord) er stødløse, jf. f.eks. *mu's*, *muse*, *elefan't*, *andante*. Der er dog undtagelser til hovedreglen: (i) De fleste ord med kortvokal plus *r* plus {*p t k f s*} er stødløse, som f.eks. *skarp*, *kort*, *agurk*, *skærf*, *vers*.⁴ (ii) Blandt de ialt cirka 700 danske ord med tryk på sidste stavelse der har kort vokal fulgt kun af én stemt konsonant, er der cirka 100 som mangler stød, jf. f.eks. *føl*, *ven*, *tov*, *metal* over for *hal'*, *pen'*, *fløv'*, *pedel'*. (iii) Også blandt ord med tryk på næstsidste stavelse er der undtagelser til hovedreglen om stødløshed. Vi har cirka 650 ord der ender på *el*, *en*, *er*. 400 har stød, 250 har det (regelret) ikke, jf. *stæng'el*, *or'den*, *kamm'er*, *ranun'kel* versus *engel*, *torden*, *sommer*, *tuberkel*.

I behandlingen af *bøjning og afledning* har det med Hans Basbølls gennemgribende nye analyse af stødet vist sig hensigtsmæssigt at dele bøjnings og afledningsendelser i tre kategorier. For ikke at sprænge bidragets rammer simplificerer vi her redegørelsen meget væsentligt hvorved den dog samtidig bliver mere ad hoc.⁵

- 1) Visse endelser indvirker ikke på leksemets stød. Det gælder f.eks. substantivers bestemte ental, *-en*, *-et*, jf. *ko'*, *ko'en*; *hu's*, *hu'set*. Ligeledes f.eks. den substantiverende afledningsendelse *-ning*, jf. *ro'*, *ro'ning*.
- 2) Visse endelser integreres i stammen⁶ sådan at stamme og endelse tilsammen ikke kan skelnes fra et ubøjet leksem, og helheden har stød efter de lydlige principper der gælder for leksemer. Det gælder f.eks. substantivers ubestemte flertals *-e*, jf. *hu's*, *huse*, og den adjektivi- skede afledningsendelse *-et*, jf. *sky'*, *skyet*. Helheden kaldes for et *minord*, og leksemer er fonologisk set *minord*.
- 3) Visse endelsers virkning er bestemt af om stammen består af én eller flere stavelser. Det gælder f.eks. verbers infinitiv, jf. *ma'l*, *male*, men *bema'le*, og *held'*, *heldig*, men *uhel'dig*. Helheden kaldes for et *grundord*.

4. Det hænger sammen med at *r* i denne stilling tidligere har været ustemt.

5. Modellen er først præsenteret (på dansk) i Basbøll 1998. Mere udførlige fremstillinger på dansk finder man i Nina Grønnums lærebøger Grønnum 2005, 2007. I Basbøll 2005 er teorien om stødet en integreret del af den store, samlede fremstilling af dansk fonologi. Se nu også Basbøll 2008. I ovenstående henvisninger kan man også finde analyser af former som *ven*, *ven'nen*; *byl't*, *bylter* der ikke kan behandles i dette korte bidrag.

6. Stammen er den del af ordet der bliver tilbage når man fjerner bøjningsendelserne. Det er ikke altid en mulig selvstændig ordform, jf. f.eks. *gnistr(-e)*, *vikl(-e)*.

I modsætning til alle tidligere fremstillinger af stødet viser Hans Basbøll også at det er enklere at sætte principper for dets fravær frem for støds tilstedeværelse. Principperne for ikke-stød i tunge stavelser udspiller sig herefter inden for *minord* og *grundord*, altså ord med endelser fra gruppe (2) og (3) ovenfor:

En tung stavelse er stødløs hvis

- a) den er næstsidste stavelse i et minord (indbefattende leksemer), jf. f.eks. *vase*, *ballade*, *(to) huse*
- b) den er en enstavelses stamme foran en stavelsebærende endelse i grundordet, f.eks. *heldig*, *(at) mase*.

Det er ligegyldigt hvor mange stavelser leksemet eller minordet indeholder, jf. *lade*, *ballade*, *tango*, *fandango*; men det er afgørende om der er én eller flere stavelser i stammen i grundordet, jf. *hindre*, *forhin'dre*, *erin'dre*, *styre*, *besty're*, *bal-dy're*. Bemærk at præfikser ingen selvstændig rolle spiller for leksemers stødforhold. Når f.eks. *beta'le* har stød, er det ikke fordi ordet har et præfiks *be* føjet til stødløst *tale*. Det er fordi der overhovedet er mere end én stavelse i stammen *beta'l*. Sammenlign med f.eks. *spadse're*, *vote're*: de har stød, men stavelsen før stødstavelser er ikke et præfiks.

Til visse funktioner har dansk mere end én endelse. Det gælder f.eks. flertal af substantiver: de kan dannes med *-e* (der hører til i gruppe 2 ovenfor), jf. f.eks. *bæn'k*, *bænke*; *hu's*, *huse*, eller med *-er* (der hører til i gruppe 1 ovenfor), jf. f.eks. *fjol's*, *fjol'ser*; *sæ'l*, *sæ'ler*, eller med ingenting, jf. f.eks. *bå'l*, *søm'*.

Også for sammensætninger gælder at tunge stavelser har stød (hvadenten der er tale om førsteleddets hovedtryk eller de følgende bitryk). Dog er en række enstavelsesord som første sammensætningsled stødløse, jf. f.eks. (*hal's*) *halsbånd'*; (*so'l*) *solskin'*; (*bi'*) *bikube*; (*ske'*) *skoså'l*. Det synes i særlig grad at gælde når sammensætningen er gammel og veletableret. Sammenlign med (*gol'f*) *gol'fkølle*; (*io'n*) *io'nbalance*.

Stød er fraværende foran fugee, jf. *mand'*, *mandetur'*; *hund'*, *hundehu's*; men ikke foran fuges, jf. *hånd'srækning* versus *håndela'g*.

Bemærk at forskellen på det stødløse substantiv *aftale* og det stødholdige verbum *afta'le* skyldes en forskel i ordenes struktur: Substantivet er dannet af et forled *af* og en stamme *tale*, altså *af+tale*, mens verbet er dannet af en stamme med flere stavelser, *afta'l*, plus infinitivs *-e*, altså *afta'l+e* (jf. *afta'lte*, *afta'lt*).

Flere stød under kendte betingelser

Der sker i disse år et kraftigt skred i stødføremkomsten i retning mod flere stød. (i) Blandt leksemer med tryk på sidste stavelse (herunder enstavelsesord) der har fonologisk kort vokal plus *r* plus {*p t k f s*}, er der en del der nu får stød, f.eks. *spar'k* (vb), *sor't* (sb). Det gør dem imidlertid blot regelrette i henhold til den i øvrigt undtagelsesløse regel der siger at en ordinal betonet stavelse der indeholder kort vokal fulgt af en stemt konsonant og yderligere mindst én konsonant, har stød, jf. f.eks. *kam'p*, *bund't*, *fol'k*, *pel's*. (ii) Når et verbums infi-

nitiv er en tostavelles form med *-e*, er den stødløs, jf. f.eks. *pløje*, *vælte*. Præsens *-r* hører til blandt endelserne i gruppe (1) ovenfor, og præsensformerne skal derfor også være stødløse for fuldproduktive verber (med datid på *-ede*), jf. *pløjer*, *vælter*. Omkring 15% af de knap 1100 verber der har *-e* i infinitiv, har stød i præsens, som f.eks. *ma'ler* (tidligere med datid på *-te*), *brænd'er*, *syn'ker*. Den gruppe bliver nu større idet flere præsensformer får stød, især nogle med langvokal (se Basbøll 2008), jf. f.eks. *kæ'ler*, *sti'ler*, *a'ner*, *skå'ner*, *da'ser*, *fræ'ser*, *skra'ber*, *klæ'ber* som tidligere var stødløse. (iii) Stød i afledningsendelserne *-ig/lig*, *-ing/ning* ved bøjning bliver stadig mere almindeligt, jf. f.eks. *hurtig*, *hur-ti'ge*, *regning*, *regning'en*; *huslig*, *husli'ge*.

Stød under nye betingelser

Nu kommer vi til de nye stød der henvises til i bidragets titel: Stød kan også optræde sporadisk hvor det ikke ifølge nogen hidtil kendte principper skulle forekomme. Her er eksempler taget fra en større mængde Nina Grønnum har samlet, fortrinsvis hørt i Danmarks Radios P1:

- (I) *formu'er*, *områ'der*, *ankla'ger* (sb), *afta'ler* (sb), men *formue*, *område*, *anklage* (sb), *aftale* (sb) er stødløse i ental.

Stødene er overraskende fordi flertalsendelsen *-er* hører til blandt endelserne i gruppe (1) ovenfor, og den skal ikke normalt påvirke leksemets stød når den føjes til en stamme der ender på *-e*.

- (II) *betjen'te*, *fordomm'e*, *sammenhæng'e*.

Stødene er overraskende fordi flertalsendelsen *-e* hører til blandt endelserne i gruppe (2) ovenfor, og den skal normalt integreres i stammen, således at ordene følger princippet om at næstsidste stavelse i minordet er stødløs.

- (III) *områ'det*, *opga'ven*, *hygiej'nen*, *samta'len*, *afta'len*, men *område*, *opgave*, *hygiejne*, *samtale* (sb), *aftale* (sb) er normalt stødløse i ubestemt form.

Stødene er overraskende fordi den bestemte entalsendelse, *-en/et*, hører til blandt endelserne i gruppe (1) ovenfor som ikke normalt påvirker leksemets stød.

- (IV) *vinnav'ne*, *sygehu'se*, *smuthull'er*, *madva'rer*, *folkesko'len*, *spisestu'en*, *arbejdsev'nen*, *landssty'ret*, men substantiverne *navne*, *huse*, *huller*, *varer*, *skolen*, *stuen*, *evnen*, *styret* er stødløse; *detailsty're*, *pletren'se*, *omkostningsfø're*, *mistol'ke*, men verberne *styre*, *rense*, *føre*, *tolke* er stødløse.

Stødet overrasker fordi sammensætning ikke normalt (i københavnsk rigsmål) provokerer stød i et ellers stødløst andetled.

- (V) *konfliktsø'gende, malariabæ'rende, dybdegå'ende, sensationshung'rende, engelskta'lende, hvalpeli'gnende, Jesustro'ende*, men *søgende, bærende, gå'ende, hungrende, talende, lignende, troende* alene er normalt stødløse.

Der er mængder af tilsvarende eksempler. Hvis stødet skal gøres regelret i sådanne adjektiver, må man isolere den sammensatte stamme f.eks. således:

- *mala'riabæ're+ende*
**eng'elskta'le+ende*
**hvalpelig'ne+ende*
**sensatio'nshung're+ende*

Så ville ordene ligne grundord (hvor kun enstavelses verbalstammer foran infinitivs *-e* er stødløse), plus en endelse af type (1), jf. *tale(nde)* versus *beta'le(nde)*, og således også f.eks. *lignende* versus **hvalpelig'ne(nde)*. Men det må stride mod enhver danskers intuition om ords betydning: der er således ikke os bekendt noget **malariabæ're* eller **sensatio'nshung're* i ordforrådet. Imidlertid kan man i det mindste ræsonnere om disse former, altså rent formelt dele dem som det er gjort i de stjernemærkede former ovenfor.

Men hvad skal man stille op med ordene under (I-IV)? Her er hvad der kan være på færde, noget der generaliserer bemærkningerne om ordene i gruppe (V): Stammerne med uventet stød, hvad enten de er simple eller sammensatte, har to ting fælles, idet de har endelser, og de har mere end én stavelse. Måske er grundordets egenskaber (jf. (3) ovenfor) ved at blive generaliseret, således at

- 4) foran en *hvilken* som helst endelse er kun enstavelses stammer stødløse.

Men det bliver værre:

- (VI) *embe'de, tørklæ'de, uhy're* (sb).

Disse ord har ikke endelser, og de tunge stavelser er næstsidst i leksemet: de burde derfor være stødløse. Men ordene ender med en vokal som lydligt ligner en endelse, og pseudo-stammen foran denne pseudo-endelse har mere end én stavelse.

- (VII) *vingum'mi, uvil'je, medmenn'eske, lydbill'ede*, men *gummi, vilje, menneske, billede* alene er stødløse.

Også disse sammensatte ord ender på vokaler der lydligt er identiske med endelser (*ig*, *-e*), og pseudostammen foran pseudoendelsen indeholder mere end én stavelse.

Konklusion

Vi er måske på vej fra en tilstand hvor ordene behandles i overensstemmelse med deres morfologiske struktur, dvs. hvor opdelingen i leksem/stamme og endelse(r) er afgørende for stødets tilstedeværelse eller fravær, hen imod en tilstand der blot identificerer bestemte lyde i ordets slutning og kun friholder tunge stavelser i pseudostammen for stød hvis den består af kun én stavelse foran pseudoendelsen. Det vil betyde at flere og flere tunge stavelser får stød, og behovet for at formulere principper for fravær af stød derved mindskes. I sin yderste konsekvens vil stødet derefter kun være betydningsadskillende i tostavellesord som *musen*, *mu'sen*; *valen*, *hva'len*.

Litteratur

- Basbøll, Hans (1998): Nyt om stødet i moderne rigsdansk – om samspillet mellem lydstruktur og ordgrammatik, *Danske Studier* 1998, s. 33-86.
- Basbøll, Hans (2005): *The Phonology of Danish*. Oxford: Oxford University Press.
- Basbøll, Hans (2008): Stød, diachrony and the Non-Stød Model. *NOWELE. North West European Language Evolution* 54/55, s. 147-189.
- Grønnum, Nina (2005): *Fonetik og Fonologi*. 3. udg., København: Akademisk forlag.
- Grønnum, Nina (2007): *Rødgrød med Fløde*. København: Akademisk Forlag.
- Grønnum, Nina & Basbøll, Hans (2007): Danish Stød: Phonological and Cognitive Issues. I: M.-J. Solé, P. S. Beddor & M. Ohala (eds.) *Experimental Approaches to Phonology*. Oxford: Oxford University Press, s. 192-206.
- Høysgaard, Jens Pedersen (1743): *Concordia res parvæ crescunt, eller Anden Prøve af Dansk Orthographie*. København. Optrykt i H. Bertelsen (udg.) (1979) *Danske Grammatikere IV*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, s. 217-247.
- Høysgaard, Jens Pedersen (1747): *Accentuered og Raisonnered Grammatica*. København. Optrykt i H. Bertelsen (udg.) (1979), *Danske Grammatikere IV*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, s. 249-488.
- Magnus, Johannes (1554): *Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus*. Romae.

Fremmedordsudtale

– kontrastive overvejelser dansk-tysk¹

Af Peter Colliander, Ludwig-Maximilians-Universität,
München

Der er ingen tvivl om, at udtalen af fremmedord er et kildent spørgsmål. Ville man som dansker eller tysker fx tage til *Paris* [pa'ʁi],² kom man kommunikativt sandsynligvis ikke ret langt, og man kunne ikke være sikker på, at den tilstræbt franske udtale ville blive opfattet som en spøg og ikke som udtryk for pral. Udtale er generelt set et stilistisk-sociolektisk minefelt, og udtalen af fremmedord er i den forbindelse særlig problematisk. Behersker – og benytter – man den »rigtige« udtale af et bestemt fremmedord, kan det i visse kommunikationssituationer få fatale følger, hvis denne udtale afviger fra den sædvanlige udtale, og omvendt kan det opfattes som pinligt, hvis man i en kommunikationssituation, som der forventes et højt dannelsesniveau i, udtaler et fremmedord afvigende fra den »rigtige« udtale. Nogle autentiske eksempler:

Da jeg skulle præsentere min nye hund *Manon* i de to parker, hvor jeg i årevis havde gået tur med dens 3 forgængere, testede jeg de andre »hundemenneskers« reaktioner, når jeg udtalte navnet, som man sædvanligvis gør det på dansk: [mæ'nɔŋ], og når jeg udtalte det tilstræbt fransk: [ma'nõ]. Begge parker ligger i samme kommune nord for København, men i socialt set ret forskellige kvarterer. I park a ignorerede man simpelt hen udtalen [ma'nõ] og sagde i samtale videre forløb [mæ'nɔŋ], og nogle noterede sig med glæde »henvisningen« til Claude Berry-filmen *Manon og Kilden* (*Manon Des Sources*). I park b reagerede man på min fordanskede udtale [mæ'nɔŋ] sådan: »Nej, hvor charmerende, [ma'nõ] som *Manon Lescaut*.« De to parker ligger kun med ca. 3 km's afstand, men de repræsenterer to forskellige verdener, hvad angår forventningerne til kommunikativ adfærd, herunder til udtalen af fremmedord. Men helt sat til vægs blev jeg først, da jeg skulle aflevere Manon i en dyrepension. Jeg havde bestilt plads pr. e-mail, men ejeren ville hverken kendes ved en bestilling til [ma'nõ] eller

1. Artiklen er en bearbejdet og stærkt forkortet oversættelse af artiklen »Kontrastive Aspekte der Fremdwortausssprache im Deutschen aus der Sicht dänischer Deutschlerner«, der er udkommet 2007 i internettidsskriftet Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht (ZIF): <http://zif.spz.tu-darmstadt.de/jg-12-2/navigation/startbei.htm>.

2. Accenten angives konsekvent i lydskriften, naturligvis bortset fra citaterne fra ordbøgerne.

[mæ'nɔŋ], og først da jeg stavede navnet, forstod han, at jeg skulle aflevere [mæ'nɔn].

Et andet eksempel stammer fra den universitære hverdag. Jeg stod over for en ny gruppe studerende og spurgte en studerende ved navn *Mary*, hvordan hun gerne ville have sit navn udtalt. Hendes svar: »Du kan bare sige ['ma:ɾy]«, altså en meget fordansket udtale af dette oprindeligt engelske navn. Jeg synes, at modalpartiklen *bare* er interessant i denne sammenhæng, da den vel skal interpreteres sådan: »Det skal du ikke tænke så meget over, men du skal ikke få »gode« ideer og forsøge at udtale mig på engelsk, den danske udtale er god nok til mig«. Dette navns udtale har i øvrigt altid givet anledning til problemer. Førhen var ['mɛ:ɾi] en meget brugt udtale som et kompromis mellem engelsk og fordansket udtale, og efter at vi har fået en kronprinsesse *Mary*, er udtalen af ordet naturligvis igen blevet interessant.

I en anden gruppe havde jeg en *George*, en græsk-cypriot, som var særdeles god til dansk, også fonetisk. Jeg ved ikke, hvordan han udtalte sit navn på sit modersmål; i vores sammenhæng kaldte han sig [dʒɔ:dʒ]. Ud fra et dansk synspunkt er dette interessant, da vi normalt ikke – som ved *Mary* – er i tvivl, men som regel fordansker døbenavnet *Georg[e]*. Drejer det sig derimod fx om *George Michael*, siger danskerne noget i retning af [dʒɔ:dʒ] eller måske oven i købet [dʒɔ:ʒ]. *George* havde svært ved at vænne sig til sit »danske« navn.

Lige så længe som mennesket har interesseret sig for sit sprog, har fremmedordene stået til diskussion – i hvert fald ud fra sociologiske, normative og sprogpoltiske synsvinkler. Udtalen af dem har derimod kun været genstand for ganske lille interesse. I Colliander (2005) har jeg forsøgt at bringe en komplet liste over videnskabelige arbejder om fremmedordsudtale i tysk og kommer ikke engang op på 30 arbejder, der for størstedelens vedkommende er meget korte artikler, hvoraf en del kun behandler emner perifert. For dansk er resultatet – i hvert fald kvantitativt – endnu mere pauvert: Hansen/Lund (1994), så vidt jeg ved den mest omfattende fremstilling af fremmedordsudtale i dansk, anfører 6 titler, hvoraf en er en lærebog i engelsk udtale og en er en udtaleordbog. Trods »kortheden« (18 sider) er Hansen/Lund (1994) et vigtigt bidrag til beskrivelsen af fremmedordsudtale i dansk. På baggrund af, at udtale kan have en overordentlig stor indflydelse på kommunikationens kvalitet, er det forbavsende, at den videnskabelige interesse for fremmedordsudtale – både hvad angår tysk og dansk – er så lille.

Hvordan »omgås« man fremmedord i dansk og tysk?

Spørgsmålet kan – og bør – naturligvis betragtes både ud fra normative og ud fra deskriptive synsvinkler. I det følgende vil de normative stå i centrum.

Dansk

Der er ingen af de to danske udtaleordbøger, Hansen (1990) og Brink et al. (1991), der i deres indledninger eksplicit kommer ind på udtalen af fremmedord. I selve ordbøgerne er der naturligvis optaget en stor mængde frem-

medord. Ifølge Hansen/Lund (1994:86 f.) fordanskes fremmedord før eller siden. De arbejder med begrebet »læseudtale«, en udtale, som man nødvendigvis må gribe til, hvis man ikke kender oprindelsessproget, og angiver det kuriøse eksempel *skylight*: [ˈsgylegd], altså en udtale, som man ville bruge, hvis det drejede sig om et dansk ord. Det er nok tvivlsomt, om man i 2009 ville finde danskere, der ville udtale »nye« anglicismer efter dette princip, men »læseudtale« er stadig almindelig i ganske mange tidlige indlån, fx *spurt*: [z̥b̥uɔ̃d̥] over for den engelske udtale [sp t]. [sp t] ville på dansk sandsynligvis være endnu mere problematisk kommunikativt end [ma'nõ]. Sådanne sædvaner er selvfølgelig sejlivede og næppe til at ændre. I andre tilfælde står »læseudtalen« og den næsten »rigtige« udtale side om side: *jet* og *charterrejse*: [ieɔ̃/dʒɛɔ̃], [ʃa:ɔ̃.../tʃa:ɔ̃...]. Et ord som *steak* er i denne forbindelse interessant. Det blev oprindeligt overtaget – måske under indflydelse af *beat* – [z̥ɔ̃ɔ̃ ɡ̃], men udtales i dag vel mere »engelsk«: [z̥ɔ̃ɔ̃ɔ̃]. Generelt kan man fastslå, at anglicismerne udtales mere og mere »engelsk« (»amerikansk«), og at mere »danske« udtaler som *smoking* [ˈz̥mo:ɡ̃hɛŋ] (engelsk: [ˈsmʊkɪŋ]) bliver mere og mere sjældne. Som eksemplerne viser, er der tale om tilnærmelser. Især i kategorierne stemthed og spænding inden for konsonanterne bliver anglicismerne stadig udtalt meget »dansk«, »problemer«, som jeg mener er sammenlignelige med den tyske tendens til at bruge det for engelsk ukendte fænomen udlydshærdning i ord som *Airbag*, *Band*, *Bobsleigh*, *Blues*, *Love*, *live*, se Colliander (2005). Men også vokalforskelle som i *buddy* og *body* (minimalpar) ([ʌ, ʊ]) negligeres i tysk, sml. også Busse (1994).

Udtalen af franske låneord er, så vidt jeg kan konstatere, stabil. Det drejer sig som i tysk om gamle indlån, hvor fordanskningen for længst er gennemført (se ovenfor). Sågar det meget danske fænomen stød er fuldt udviklet: *kø*³ [ɡ̃h̥øʔ], *etui* [eɔ̃h̥uˈiʔ], *kupe* [ɡ̃h̥uˈb̥h̥eʔ],⁴ *cafe* [ɡ̃h̥æʔeʔ], *palæ* [b̥h̥æʔleʔ], *paraply* [b̥h̥ak̥aˈb̥h̥lyʔ]. De franske nasalvokaler genfinder man så godt som aldrig i dansk (sml. *Manon* ovenfor); de erstattes, som det også bliver mere og mere almindeligt i tysk (se Colliander 2005), af den tilsvarende orale vokal + [ŋ], fx *entre* [aŋˈd̥h̥ɛ], *chance* [ʃaŋʒə], *supplement* [z̥ub̥leˈmaŋ], *balkon* [b̥æʔlˈɡ̃ɔŋ].

Hvad grafem-fonem-relationerne angår, er indlånene fra latin og græsk i de allerfleste tilfælde blevet fordansket, og der forekommer stød. De har dog ofte en fra dansk afvigende accentfordeling, fx *bibliotek* [b̥ɪb̥lioˈd̥h̥eʔɡ̃] og *musik* [muˈziʔɡ̃]. Som en kuriositet vil jeg nævne nogle meget gamle indlån fra græsk, nemlig *Europa*, *europæisk* osv., der til stadighed volder udtaleproblemer. Hansen (1990) angiver to muligheder: [øɥko...; eɥko...] (omsat til IPA). Efter min bedste overbevisning er det udtaler, der ikke er gængse, måske bortset fra i min park b. *Europa* udtales i moderne dansk [eɥko...], *europæisk* tit uden [ɥ]: [eo...]. I 1995 kom der så endnu et problemord til: *euro*, hvor danskerne lynhurtigt fulgte deres generelle trang til at udtale nyt/ukendt på tilstræbt engelsk: [ˈjuɔ̃o]. I 2000 tager Dansk Sprognævn stilling:

3. Fransk *queue*.

4. Dog uden stød, når det staves *coupe* (bil): [ɡ̃h̥uˈb̥eʔ].

Sprognævnet anbefaler udtalen »øwro« (med første stavelse udtalt som i fx **støvle**). Også udtalen »æwro« (med første stavelse udtalt som i fx **bævre**) kan dog bruges. Men den tyskklingende udtale »øjro«, som findes i bl.a. finansverdenen, og den engelske udtale »juro« vil nævnet ikke anbefale. (Ågerup 2000)

En stillingtagen, der – så vidt jeg kan bedømme det – ikke har haft nogen effekt på danskernes adfærd.

Tysk

På den ene side er det tydeligt, at udviklingen i tysk går i retning af genuin engelsk udtale af anglicismerne, på den anden side insisterer en ordbog som *Duden Das Aussprachewörterbuch* (Du6) på angivelse af en fortysket udtale. Og ikke nok med det: Hvor man i tidligere udgaver også angav den genuine engelske udtale, lader man i den nyeste udgave fra 2005 være med dette. Fx: *Smog*: Du6/1974: »smək, engl. smɔg«, Du6/2005: »smək«; *Show*: Du6/1974: »ʃou:, engl. ʃou«, Du6/2005: »ʃo:«. Men man er ikke konsekvent, og ved fx *Frisco* står der i begge udgaver »frisko, engl. friskou«. Selv ved nyere og de nyeste indlån angiver Du6/2005 som regel kun den fortyskede udtale, fx: *Smalltalk*: ['smo:lto:k], *E-Mail*: ['i:me:l].⁵ Rechtschreibduden (2006) synes at følge samme princip, men det er dog ikke gennemskueligt, hvorfor der fx ved *Smalltalk* og *E-Mail* angives en udtale, men ikke ved *Smog*. I modsætning hertil synes *Duden Deutsches Universalwörterbuch* at tendere mere og mere i retning af »rigtig« engelsk udtale eller i det mindste også at angive denne, se Colliander (2005). Således angives ved *Smog* i den nyeste udgave (2006) både den fortyskede udtale [smək] og den engelske udtale [smɔg], men ved *Smalltalk* og *E-Mail* dog kun den engelske udtale, hhv. ['smɔ:l 'tɔ:k] og ['i:me:l].

Ved de franske låneord hersker der en vis diskrepans mellem ordbøgernes holden fast ved en tydelig fransk udtale med nasalvokal og stemt spirant i ord som *Engagement*, *Chance* og *Garage*, der dog i mange tilfælde står ved siden af en fortysket udtale (se Colliander 2005), og en stadig sjældnere brug af disse.

Ved de latinsk-græske låneord er der især et fænomen, der er påfaldende, nemlig ændringen af trykstærke vokalers kvalitet og kvantitet i ord som *Symposium*, *Modus*, *Vokativ* og *heterogen*. Sådanne ord var for længst blevet fortysket og havde fået lang, spændt accentvokal: [zym'po:zjəm, 'mo:dus, 'vo:kati:f, 'he:təʝo:ɛn]. Først forkortedes accentvokalen (fx [zym'pozjəm]), siden blev den også slap (fx [zym'pɔzjəm]), en udvikling, hvor det kun er første del, der er umiddelbart forklarlig: Brugere af disse fremmedord har kendskab til oldgræsk og søger udtalemæssigt tilbage til den oprindelige udtale med kort vokal. Den usystematiske udvikling til slap vokal kan derimod vist kun forkla-

5. I denne artikel koncentrerer jeg mig i det store og hele om segmentale fænomener: Eksemplerne her viser imidlertid, at også accent er et relevant og interessant fænomen. I genuint engelsk har et kompositum som *small talk* to hovedaccenter: ['smɔ:l 'tɔ:k].

res som sprogbrugernes ønske om at bruge en markeret udtale, og markeret er den, da der i tysk systematisk set ikke forekommer slap vokal i accentueret, åben stavelse.

Sammenfattende kontrastive bemærkninger

Da der i dansk kun yderst sjældent forekommer nasalt vokaler, er de nasalt vokaler, der stadig forekommer temmelig hyppigt i tysk i ord som *Engagement*, *Restaurant* og *Avignon*, meget påfaldende (de tyske ordbøger angiver her ikke mulighed for nasalkonsonant). Også den danske tendens til at udtale oprindeligt stemte konsonanter ustemt i ord som *garage* og *geni*, hvor man i tysk stadig som regel hører det [ʒ], som ordbøgerne foreskriver, og ikke det [ʃ], som Eisenberg (2005:59) taler om, er iøjnefaldende.

Men mere påfaldende end nasalt vokalerne i et fransk indlån i tysk som *Engagement* er monoftongen [e] i det samme ord som anglicisme: [en'ge:tʃmønt] (Du6/2005). Hvor monoftongering i dansk af engelske diftonger er den absolutte undtagelse (sml. ovenfor: *smoking* [ʒmo:gʰeŋ] i stedet for engelsk [sməʊkɪŋ] og *steak* [ʒdi:ɡ] i stedet for engelsk [steɪk]), angives i mange, mange tilfælde for tysk en sådan udtale. Fx (efter Colliander 2005:180): *E-Mail* ['i:me:l] (Du6/2000-2005); *Steak* [ste:k, ʃte:k] ((Du6/1962-2005); *Lady* ['le:di] (Du6/2000-2005; Du6/1962-1990: »'le:di, engl. 'leɪdɪ«); *Show* [ʃo:] (Du6/2000-2005; Du6/1962-1974: »ʃo:, engl. ʃoʊ«; Du6/1990: »engl. ʃoʊ«); *Flow* [flo:]⁶ (Du6/2000-2005); *Code* [ko:t]⁷ (Du6/2000-2005; Du6/1962-1974: »ko:t, fr. kɔd«; Du6/1990: »ko:t, fr. kɔd, engl. kɔd«).

Afsluttende bemærkninger

Hansen og Lund (1994:87) skriver, at man vil være tilbøjelig til at bruge »læseudtale«, hvis man ikke kender det långivende sprog, og spørger, hvad »en dansker f.eks. ellers [skal] stille op med et sjældent finsk stednavn.« Finsk er måske i denne sammenhæng et dårligt eksempel, da en danskers »læseudtale« af finsk – godt hjulpet på vej af den meget tætte forbindelse mellem skrift og udtale – i de fleste tilfælde vil føre til noget, der ikke afviger mere fra genuint finsk, end at den er forståelig. Et mere interessant spørgsmål ville have været, hvad ikke danske modersmålstalende skal stille op med danske geografiske navne og personnavne. Her er der for langt de fleste ikke modersmålstalende tale om en anderledes hård prøve end den, danskere kommer på mht. finsk. Fx røber ortografien *Frederik* ikke, at den danske *Frederik* udtales ['fʁɛðʔʁɛɡ] og ikke ['fʁɛðrɛg], som Du6/2005 siger, og at *Fredensborg* Slot ikke udtales ['fʁi:ðnsbɔʁ] (Du6/2005), men snarere ['fʁɛðʔɛnzɔʔ(ɔ)]. En side af sagen er små sprog som finsk og dansk, en helt anden side er store sprog som

6. Dvs. at *Flow* og *Floh* er homofone.

7. Dvs. at *Code* og *Kot* er homofone.

engelsk og fransk. Ville man for eksempel i tysk fjernsyn tale om »Kronprinz [ˈfʁɛdʁɪŋz]« og »Schloss [ˈʃlɔs]«, ville kommunikationen måske ikke lykkes. Sagde man derimod »Kronprinz [ˈfʁe:dəʁɪk]« og »Schloss [ˈfʁe:dənsbɔk]«, ville man sandsynligvis have mere succes, da disse udtaler meget lettere ville tillade slutninger tilbage til skriften, end de »rigtige« gør det. En fortyskning er altså uden tvivl fornuftig, men jeg ville også anse det for at være fornuftigt, hvis ordbøgerne både angav den fortyskede og den originale udtale. Ved de store fremmedsprog, frem for alt naturligvis engelsk, ser det efter min mening dog anderledes ud. Man kan regne med, at danske og tyske sprogbrugere har omfattende engelskkundskaber, og det er hverken tidssvarende eller hensigtsmæssigt at holde fast ved fortyskninger som *Lady* [ˈle:di], *E-Mail* [ˈi:me:l], *Code* [ko:t] osv. Artikulationen af de engelske diftonger [eɪ] og [oʊ] er ikke uden problemer for tyske modersmålstalende, men den er ikke helt umulig. Hvad der sikkert er sværere – også for danske modersmålstalende – er den stemte d-lyd i udlyd som i *Code*, som ganske vist findes i tysk, men netop ikke i udlyd. Og danske og tyske modersmålstalende er sikkert lige dårligt stillet mht. muligheden for at lære at skelne overbevisende mellem engelsk *buddy* und *body*, og ingen af dem bliver rigtig gode til at skelne mellem engelske minimalpar som *back-bag* og *bat-bad*.

Kun de færreste af os er i stand til at lære et fremmedsprog udtale, så at modersmålet ikke skinner igennem i visse sammenhænge. En dansk modersmålstalendes tyske konsonanter opfattes som regel af tyske modersmålstalende som værende for »bløde«, da de ikke har nok fortis-kvalitet og for de stemtes vedkommende mangler stemthed. Tilsvarende er en tysk modersmålstalendes danske konsonanter for »hårde«. Den perfekte fonetiske beherskelse af et fremmedsprog forbliver således for langt de fleste et ideal. Det må føre til den konklusion, at det ville være meningsløst at kræve/forvente, at samme fremmedord (internationalisme) overalt skulle udtales ens. Hvad det ville være værd at stræbe efter, er en udtale, som ikke afviger mere fra den originale udtale, end at den er almindeligt forståelig. Den tyske monoftongering i anglicismer som *E-Mail* und *Show* og den danske tendens til også ved fremmedord af græsk-latinsk oprindelse at forkorte drastisk,⁸ opfylder ikke dette mål.⁹

Jeg har været inde på, at der er forskel på, om et fremmedord kommer fra et stort sprog som engelsk eller fra et lille sprog som finsk. I samme forbindelse skal det selvfølgelig også siges, at der er forskel på, om et fremmedord kommer fra et sprog, som læres som fremmedsprog i skolen, eller fra et sprog, hvor dette ikke er tilfældet (som fx hhv. engelsk og finsk i Danmark og

8. Et ekstremt eksempel er udtalen af *terror*. I Hansen (1990) angives udtalen at være [tæʀ(r)ɔ], hvilket jeg anser for at være for »flinkt«. I Colliander (2005:171) går jeg ud fra, at r'et normalt slet ikke udtales.

9. For en del ældre indlån vedkommende er dette forslag selvfølgelig problematisk. Fx ville en »rigtig« udtale af *Toast* i tysk være stilistisk nøjagtig lige så markeret som den »rigtige« udtale af *Manon* i dansk. Hvis man ikke vil vække opmærksomhed, siger man på tysk selvfølgelig [to:st] og ikke [toust].

Tyskland). En anden vigtig faktor er, om der er tradition for at synkronisere fremmedsprogede film og andre udsendelser. Som dansk modersmålstalende, der er opvokset i Danmark, hvor der ikke er tradition for synkronisering, og hvor engelskundervisningen i skolen indtil de allerseneste år har været tydeligt mere intensiv end i de tysksprogede lande, er det fristende at konkludere, at danske modersmålstalende omgås anglicismer mere optimalt end tyske modersmålstalende. Samtidig er de mange eksperters påpejning af danskernes overvurdering af sig selv ikke til at overse, så for drastiske sammenlignende konklusioner skal man nok være forsigtig med. Som afrunding vil jeg citere et læserbrev fra Handelshøjskolen i Københavns nu hedengangne arbejdspladsavis »Kræmmerhuset«, der gør grin med en lærers engelskundskaber – og dermed giver et autentisk eksempel på en overvurdering af egne engelskkundskaber: »Når en økonomilærer forklarer begrebet, diminishing returns to a factor med argumentet »Too many cocks in the kitchen spoil the food«,... « (April 2006:14). En forudsætning for, at anglicismer udtales »rigtigt«, er selvfølgelig, at man generelt behersker engelsk udtale; på samme måde, som man ikke burde forveksle minimalpar som *back-bag* og *bat-bad*, ville det også være fordelagtigt ikke at blande *cock* og *cook* [kak-kok] sammen.¹⁰

Litteratur

- Brink, Lars et al. (1991): *Den Store Danske Udtaleordbog*. København: Munksgaard.
- Busse, Ulrich (1994): »Wenn die Kötterin mit dem Baddibuilder...«. Ergebnisse einer Informantenbefragung zur Aussprache englischer Wörter im Deutschen, i: Dieter Halwachs, Irmgard Stütz (udg.) (2003): *Sprache – Sprechen – Handeln. Akten des 28. Linguistischen Kolloquiums, Graz 1993*. (Bd. 1). (= *Linguistische Arbeiten* 320), s. 23-30. Tübingen: Niemeyer.
- Colliander, Peter (2005): Die Aussprache der Fremd- und fremden Wörter im Deutschen aus der Sicht des Deutschen als Fremdsprache. Was sagen ausgewählte Duden-Wörterbücher? *Triangulum* 10, s. 169-185. (udkommer på engelsk i Paris 2009)
- Eisenberg, Peter (2005): Phonem und Graphem, i: *Duden Die Grammatik* (7., völlig neu erarbeitete und erweiterte Aufl.). Mannheim et al.: Dudenverlag, s. 19-94.
- Hansen, Erik & Lund, Jørn. (1994): *Kulturens Gesandter. Fremmedord i dansk*. København: Munksgaard. Især s. 86-103.
- Hansen, Peter Molbæk (1990): *Dansk udtale. Udtaleordbog*. Gyldendals Røde Ordbøger. København: Gyldendal.
- Ågerup, Anita Mai (2000): Euroen. *Nyt fra Sprognævnet* 2000/4. <http://www.dsn.dk/nfs/2000-4.htm>

10. Fortalelsen er let at forklare: Dansk *kok* udtales med [ʌ], der er meget nærmere ved den engelske vokal [ɒ] end ved [u].

Benyttede ordbøger

Duden Deutsches Universalwörterbuch. Mannheim et al. (1983, 1989², 1996³, 2001⁴, 2003⁵, 2006⁶): Dudenverlag.

Duden Aussprachewörterbuch. Der Große Duden, Band 6. Mannheim (1962): Bibliographisches Institut. Forkortelse: Du6/1962.

Duden Aussprachewörterbuch. Wörterbuch der deutschen Standardaussprache. Der Duden in 12 Bänden, Band 6. 2., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Mannheim et al. (1974²): Dudenverlag. Forkortelse: Du6/1974.

Duden Aussprachewörterbuch. Wörterbuch der deutschen Standardaussprache. Der Duden in 12 Bänden, Band 6. 4., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage. Mannheim et al. (2000⁴): Dudenverlag. Forkortelse: Du6/2000.

Duden Aussprachewörterbuch der deutschen Sprache. Der Duden in zwölf Bänden, Band 6. 5., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage. Mannheim et al. (2003⁵): Dudenverlag. Forkortelse: Du6/2003.

Duden Aussprachewörterbuch der deutschen Sprache. Der Duden in zwölf Bänden, Band 6. 6., überarbeitete und aktualisierte Auflage. Mannheim et al. (2005⁶): Dudenverlag. Forkortelse: Du6/2005.

Duden Die deutsche Rechtschreibung. Der Duden in zwölf Bänden, Band 1. 24.

A short practical guide to the pronunciation of the consonants of Standard Dutch for speakers of Danish

Af Inger M. Mees, Copenhagen Business School¹

This paper provides a concise practical summary of the most important consonant errors made by Danish-speaking learners of Standard Dutch. »Standard Dutch« is taken here to mean the variety used by educated speakers in the »Randstad« conurbation of the western Netherlands, centred on the four cities of Amsterdam, The Hague, Rotterdam and Utrecht. This is the pronunciation component of what is traditionally termed *Algemeen Beschaafd Nederlands* ('General Cultivated Dutch'), usually abbreviated to ABN; for more detail, see Collins & Mees (2003), Gussenhoven (1999) and Mees & Collins (1982, 1983). Note that there are considerable differences from the speech of Flanders in Belgium (see Verhoeven 2005) – even though educated speakers of the two varieties normally have few problems in understanding each other.

The phonemic symbols employed here are those to be found in Heemskerk & Zonneveld (2000), the standard Dutch pronunciation dictionary. Danish is as described in Grønnum (1998, 2005) and in the standard Danish pronunciation dictionary (Hansen 2007). As is customary, orthographic representations are enclosed in angle brackets < >. Where necessary, Dutch sounds are preceded by NL ('Nederlands') and Danish sounds by DK ('dansk').

Dutch (ABN) consonant system

	Bilabial	Labio-dental	Alveolar	Alveolo-palatal	Palatal	Velar	Uvular	Glottal
Stops	p b		t d	(tʃ) (dʒ)		k (g)		
Fricatives		f (f)	s z	(ç) (ʒ)		x (χ)		h
Nasals	m		n	(ɲ)		ŋ		
Approximants		ʋ	l r		j		r	

1. I wish to thank Beverley Collins for invaluable help with earlier drafts of this article.

Symbols in round brackets indicate that (1) a phoneme contrast is not consistently maintained by all speakers (/f - ɸ/, /x - ɣ/), (2) marginal phonemes (/ç, ɟ, dz, z/), or (3) frequent allophones ([tɛ, ɛ, ɲ]). /r/ has both alveolar and uvular articulations. See below.

Orthography

In general, Dutch spelling is a very reliable guide to pronunciation. Apart from a small number of exceptions, it lacks the inconsistency found in languages like Danish, English and French. Some information necessary for the learner is given below.

1. In present-day ABN, <g> and <ch> both represent the same sound /x/, e.g. *lach* 'laugh', *lag* 'lay' /lɑx/. Dutch has no voiced consonants in final position, so that word-final <b, d> represent /p, k/, e.g. (*ik heb* 'I have' and *goed* 'good' are pronounced /'hɛp, xut/. Note that <t>, <d> and <dt> (as in 'hout 'wood', (*ik houd* 'I hold', (*hij houdt* '(he) holds') are pronounced identically.
2. For ABN speakers, in the ending <-en>, <n> is silent except in the most formal speech, e.g. *zitten* 'sit' /'zɪtə/, *boeken* 'books'/'bukə/. (This is not true of regional varieties or Belgian Dutch.)
3. The ending <-tie> is pronounced /tsi/ after vowels, /si/ after consonants, e.g. *informatie* 'information' /ɪnfɔr'ma:tsi/, *adoptie* 'adoption' /a:'dɔpsi/.
4. Contrary to what many Danes often think, the orthographic sequence <sch> does not represent /ʃ/ (as in German) but NL/sx/, e.g. *schip* 'ship' /sxɪp/, *beschaafd* /bə'sxa:ft/ 'courteous'. Note that the ending <-isch> is pronounced /is/, e.g. *logisch* 'logical' /'lo:xis/.
5. The orthographic sequence <gr>, /xr/, is frequently reduced to /x/ by ABN speakers, thus *gaf* 'gave' and *graf* 'grave' are both /xɑf/. Similarly, in the flow of speech, many speakers do not distinguish <schr> as in (*ik schrijf* 'I write' from *schijf* as in 'slice'. These simplifications can safely be adopted by the learner (although be warned that Dutch native speakers are often quite unaware of them).
6. The sequence <wr>, as in *wreed* 'cruel', *wrijven* 'rub', is pronounced as /f r/ or /fr/ (and not as /vr/ as suggested by the spelling).

Summary of main problems

Stops

/p t k/

Similar to DK/p t k/ but lacking aspiration. In addition, they are tenser, with a firm closure of the lips (NL/p/) or tongue (NL/t/ and NL/k/). It is crucial not to replace medial NL/p t k/ by DK/b d g/ so that *stoppen* 'stop', *witte* 'white', *roken* 'smoke' erroneously sound like */stɔbə, 'vɪdə, 'rɔ:ɡə/. Another potential error is to produce initial NL/t/ as affricated DK[ts], which could well give

- the impression of [s] to a Dutch ear (a Danish rendering of *taai* 'tough' [tsa:i] might easily be misinterpreted as *saai* 'dull').
- /b d g/ As in Danish, these do not occur word-finally, so that *krap* 'tight' – *krab* 'crab', *hart* 'heart' – *hard* 'hard' are identical. Note that initial DK/b d/ are completely devoiced, sounding rather like NL/p t/ to a Dutch ear, so that a Danish rendering of *bad* 'bath' sounds like *pad* 'path', while *doen* 'do' sounds like *toen* 'then'. NL/g/ is a marginal phoneme occurring in only a very small number of loanwords (e.g. English *goal*, *golf*). Although many Dutch speakers replace it by /k/ or /x/ (making *goal* identical to *kool* 'cabbage' [ko:l], and *golf* (game) identical to *golf* 'wave' /xɔlf/), learners are recommended to use /g/.
- d z Occurs in loanwords from English only, e.g. *jockey*, *jazz*. Learners can use the sequence DK/dj/ as in *djævel*.

Fricatives

- /f/ Similar to DK /f/ and poses no problem.
- /ɸ/ Shown by orthographic <v>. Initial NL/ɸ/ has greater breath effort than DK/v/ and considerable friction; in addition, it may be voiced throughout (hence our choice of symbol). The contrast NL/ɸ - ɸ/ is extremely unstable, especially when initial in stressed syllables, and for the overwhelming majority of ABN speakers /f/ replaces /ɸ/ except in very careful speech. Consequently, the Danish learner is advised to ignore /ɸ/ and always to employ /f/ (e.g. *vond* 'found', *rivier* 'river' /ɸɔnt, ri'ɸir/). A potential error is to pronounce medial <v> (e.g. *leven* 'live' as a DK [u]-type vowel, as is often the case in Danish (e.g. in Danish *liv*, *over*).
- /s/ Similar to DK/s/ and poses no problems. Note that orthographic sequences like <sp, spr, st, str, sch, sm, sn, sl> (*spel* 'game', *spreken* 'speak', *stoel* 'chair', *streng* 'strict', *schoen* 'shoe', *smaak* 'taste', *sneeuw* 'snow', *slaan* 'hit') have initial /s/, not /ɸ/.
- /z/ Since Danish lacks /z/, learners replace NL/z/ by /s/, losing contrasts such as *C-zee* 'sea'. Although initial NL/z/ is often somewhat devoiced, nevertheless a contrast with /s/ is normally maintained; in medial position NL/z/ has full voicing, e.g. *muizen* 'mice'. NL /s-z/ is the solitary example in the Dutch fricative series where the voicing contrast is still consistently maintained by educated speakers (although it is lost in many regional accents, notably Amsterdam).
- /ʒ/ This is a Dutch marginal phoneme, occurring in loanwords only, e.g. *genre*, *beige*. Danish learners can use DK/sj/ as in *sjæl*, but should add voicing.
- /x/ This sound, spelt with either <g> or <ch>, is similar to the German *ach-Laut* (as in *Buch*); it is lacking in Danish. In Dutch, however, it is one of the most frequent sounds in the language, occur-

ring in all contexts, and in many common words, e.g. *goed* 'good', *wegen* 'roads', *nacht* 'night'. NL/x/ has to be learnt as a completely new articulation. Probably the best approach is to start from DK/k/ and lower the tongue, allowing the air to escape with friction. Don't employ a devoiced DK/r/ (as in Danish *krig*, *pris*), which (without modification) sounds far too harsh and »scrapy« to a Dutch ear.

Note that nowadays a consistent contrast of voiceless NL/x/ vs. voiced NL/ɣ/ (e.g. *lachen* 'laugh' – *vlaggen* 'flags' /'laxə – ɣlayə/) is absent from ABN. The voiced consonant is largely confined to regional varieties in the Netherlands (even though it is commonly found in Belgium); Danish learners are therefore advised to ignore it.

/h/ Similar to Danish counterpart and poses no problem.

Nasals

/m ŋ/ Similar to Danish counterparts and pose few problems.

/n/ Like NL/l/ (see below), NL/n/ is »darker« (more pharyngealised) than DK/n/. If transferred to Dutch without modification, the Danish articulation is over-palatalised (i.e. like [n^j]), sounding somewhat conspicuous to a Dutch ear. See below for the sequences <nj, ntj, ndj>.

Remember that orthographic <n> in syllable-final <en> (e.g. in verbs, plurals and numerals) is normally silent in colloquial Dutch, e.g. *hopen* 'hope', *stappen* 'steps', *neven* 'nine'/'ho:pə, 'stapə, 'ne:xə/.

Approximants

/j/ Similar to Danish counterpart, and (in isolation) poses no problems. See below for orthographic sequences <sj, stj, tj, nj, ntj>.

/v/ Occurs in initial position only, and is represented by orthographic <w>, e.g. *wekken* 'awaken'. Its similarity to DK/v/, as in *vække*, means that the Danish sound can be substituted.

/l/ Whereas DK/l/ is clear (palatalised) in all positions, Dutch has a relatively clear /l/ pre-vocalically (e.g. *lied* 'song', *wielen* 'wheels') but is very dark (pharyngealised) before consonants and pause, e.g. *geld* 'money', *wiel* 'wheel', *vol* 'full'. The over-clear (for Dutch) DK/l/ is conspicuous, even though intelligibility is unaffected.

In Dutch, schwa-insertion is common in sequences /lf, lp, lm, lk, lx/, e.g. *twaalf* 'twelve', *help* 'help', *zalm* 'salmon', *melk* 'milk', *Belg* 'Belgian', giving rise to forms such as /'tva:ləf, 'hɛləp, 'zələm, 'mɛlək, 'bɛləx/. This salient feature of Dutch colloquial speech is very commonly encountered, but nevertheless tends to be avoided by careful speakers; it need not be imitated by learners.

/r/

Distribution

Using the terms more generally applied to English varieties (Wells 1982: 75-6), we may regard Dutch as rhotic, i.e. <r> is pronounced in all contexts (cf. General American). In contrast, Danish is non-rhotic, i.e. <r> is pronounced only before a vowel (cf. English RP). In consequence, Danish learners must strive to sound /r/ in coda position, e.g. *meer* 'lake', *bord* 'plate'.

Articulation

NL/r/ exhibits a remarkably wide range of articulation types, even within educated speech. Regional dialects (not discussed here) would include even more varieties.

1. Pre-vocalic /r/

Here both front and back articulations are found, termed respectively *tong-r* ('tongue r') and *huig-r* ('uvular r'). Both types are to be heard from educated speakers – in fact not infrequently the same speaker may vary between the two. The Danish learner should aim at *huig-r*, which has greater similarity to Danish uvular/pharyngeal /r/.

Final /r/ (before consonant and pause)

Here again, both *tong-r* and *huig-r* are employed. Another common realisation heard in this context is a pre-velar approximant, somewhat similar to the articulation of /r/ in General American, and many Danes find this last variant the easiest to imitate. As stated above, it is crucial to remember to pronounce /r/ in coda position, especially in stressed syllables. Note that the quality of vowels preceding NL/r/ may show considerable change.

Less commonly than in the case of NL/l/ above, NL/r/ followed by certain consonants also shows /ə/-insertion, so that the sequences /rɒ, rɪ, rʃ, rɛ, rɔ, rʌ/ will be realised as /'dɔrəp, 'ɑrəm, 'stɛrəf, 'kɛrən, 'fɔrək, 'bɛrɛx/ in *dorp* 'village', *arm* 'poor', (*ik*) *sterf* '(I) die', *kern* 'core', *vork* 'fork', *berg* 'mountain'. In this context, /ə/-insertion is perhaps more characteristic of certain regional accents, and is certainly not recommended to the learner.

Consonant sequences

sj, stj

The sequence <sj> (pronounced as NL[ç]) occurs as a marginal phoneme in (1) loanwords, e.g. *chauffeur* 'driver', *chocolade* 'chocolate', *show*, (2) as a result of assimilation, *huisje* 'house' (diminutive), *was je* 'were you'. The pronunciation is similar to Danish <sj> as in *sjæl*, *sjov*.

tj

The sequence <tj> (pronounced as NL[tʃ]) occurs mainly in forms resulting from assimilation, e.g. *pootje* 'paw' (diminutive), *zat je* ('did you sit?'). It is similar to Danish <tj> in *tjære*. Since this sequence occurs only in initial position in Danish, it can someti-

mes be difficult for Danes to produce the sound in medial or coda contexts.

nj, ntj/ndj The sequence <nj> does not occur in Danish. Even though the tongue-tip is lowered in Dutch (the articulation being alveolo-palatal ([ɲ]), pronouncing DK/n + j/ causes no problems of intelligibility.

Note that in words like *krantje* ‘newspaper’ (diminutive), and *hondje* ‘dog’ (diminutive), and a great many other diminutive forms, we find a sequence [ɲt]. The best approach here is to say /n/ followed by the German *ich-Laut*. Open back vowels in such sequences are noticeably fronted, so that, unlike in other contexts, NL/ɑ/ and NL/ɔ/ sound like the Danish vowels in *lap* and *ost*, respectively. Words spelt <ndj> have the same pronunciation as those spelt <ntj>, e.g. *handje* ‘hand’ (diminutive), *krantje* [ˈhɑnt ə, ˈkrɑnt ə].

Assimilation and elision

A salient feature of colloquial Dutch is the extent and frequency of assimilation and elision. It is important for learners to familiarise themselves with these phenomena especially for recognition since in the flow of speech consonant sequences are constantly transformed, rendering them difficult to identify. Some of the commonest patterns are outlined below.

- If NL/z/ follows a voiceless consonant, it becomes NL/s/, e.g. *ontzettend* ‘extremely’, *opzet* ‘intention’ /ɔntˈsetənt, ˈɔpset/.
- If a voiceless consonant occurs before NL/b/ or NL/d/, both will be realised as voiced, e.g. *opbouwen* ‘build up’, *uitdoen* ‘take off’ /ˈɔbbɑuə, ˈœyddun/. Since sequences of identical consonants are normally reduced to a single consonant (i.e. degemination), elision results in the above examples being regularly produced as /ˈɔbbɑuə, ˈœydun/.
- Final NL/t/ (represented by orthographic <t> or <d>) is often elided in sequences of three consonants, e.g. *handtekening* ‘signature’ /ˈhɑntte:kəniŋ/ → /ˈhɑntte:kəniŋ/, *nachtkastje* ‘bedside cabinet’ /ˈnɑxtkɑcə/ → /ˈnɑxkɑcə/. In sequences involving a difficult string of consonants, it can be of great help to the learner to know this rule – both for recognition and production – considerably easing the pronunciation of, for example, *echtscheiding* /ˈɛxsxɛidɪŋ/ (‘divorce’), *achtste* ‘eighth’ /ˈɑxstə/.

References

- Collins, Beverley & Inger M. Mees (2003): *The Phonetics of English and Dutch*. Fifth revised edn. Leiden: Brill.
- Grønnum, Nina (1998): Illustrations of the IPA: Danish. *Journal of the International Phonetic Association* 28, s. 99-105.
- Grønnum, Nina (2005): *Fonetik og Fonologi*. 3rd edn. Copenhagen: Akademisk Forlag.
- Gussenhoven, Carlos (1999): Illustrations of the IPA: Dutch, i: *Handbook of the International Phonetic Association*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 74-77.
- Hansen, Peter Molbæk (2007): *Dansk Udtale*. Copenhagen: Gyldendal.
- Heemskerk, Josée & Zonneveld, Wim (2000): *Uitspraakwoordenboek*. Utrecht: Spectrum.
- Mees, Inger M. & Collins, Beverley (1982): A phonetic description of the consonant system of Standard Dutch (ABN). *Journal of the International Phonetic Association* 12, 1, s. 2-12.
- Mees, Inger M. & Beverley Collins (1983): A phonetic description of the vowel system of Standard Dutch (ABN). *Journal of the International Phonetic Association* 13, 2, s. 64-75.
- Verhoeven, Jo (2005): Illustrations of the IPA: Belgian Standard Dutch. *Journal of the International Phonetic Association* 35, 2, s. 243-247.
- Wells, J. C. (1982): *Accents of English*. 3 vols. Cambridge: Cambridge University Press.

Auslautverhärtung, specielt for dansktalende

Af Niels-Erik Larsen, Københavns Universitet

Fra universiteternes undervisning er tyskstuderende bekendt med at de tyske lukkelyde og visse hæmmelyde er underkastet nogle distributionelle begrænsninger således at oppositionen mellem lenis-rækken /b, d, g, v, z/ og fortis-rækken /p, t, k, f, s/ er neutraliseret i slutningen af en stavelse (udlyd). I udlyd forekommer udelukkende fortis-rækken. I bøjningsformer af et og samme ord, hvor konsonanten skifter position i stavelsen, fx *g* i *Tag, Tages*, opstår der et morfofonologisk skift mellem fortis og lenis: ['ta:k^h 'ta:gəs]. Dette begreb kaldes på tysk *Auslautverhärtung*, den danske ækvivalent er *udlydshærdning*, undertiden og med nogle sikkert utilsigtede konnotationer: *udlydsforhærdning*, i det følgende *ALV*. Ved ALV kan forstås såvel et diakront som et synkront begreb. Diakront finder ALV sted hvor en konsonant i udlyd ændrer karakter fra lenis til fortis, fx oldhøjtysk *tag* [-g] udvikler sig til middelhøjtysk *tac* [-k], nyhøjtysk *Tag*. Det synkrone begreb ALV er de netop beskrevne neutralisationer, begrundet i distributionelle begrænsninger i lydenes forekomst. Den diakrone og den synkrone ALV berører ikke nødvendigvis de samme fonemer, fx er den morfofonologiske vekslen i *Haus – Häuser* ikke fremkommet ved at et ældre [-z] er blevet [-s] i udlydsposition, men ved at det intervokaliske [-s] i *Häuser* er leniseret til [-z], men ud fra et synkront synspunkt kan man alligevel godt tale om ALV her. I den følgende fremstilling vil jeg udelukkende beskæftige mig med lukkelydene og fortrinsvis med henblik på spændingsoppositionen, mindre på stemthedsforholdene.

Normfastsættelsen vedr. ALV er formuleret i den 16. udgave af *Siebs Deutsche Hochsprache. Bühnenaussprache* (de Boor & Diels 1957:78):

Alle *b, d, g* im Silben- oder Wortauslaut sind stimmlos [...]. Sie unterscheiden sich in nichts von *p, t, k*, sind also wie diese behaucht zu sprechen. Ein Ausspracheunterschied zwischen *grob* und *Heliotrop, Ried* und *riet, genug* und *Spuk* besteht nicht. Ebensowenig besteht ein Unterschied in der Auslautverhärtung nach kurzem und langem Vokal;

Disse retningslinier, som kan findes i nogenlunde tilsvarende form i *Duden Aussprachewörterbuch* og *Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache*, har også fundet indgang i de lærebøger som gennem de senere år er blevet anvendt til

universitetsundervisningen i tysk fonetik i Danmark. Således skriver Korlén & Malmberg (1960:95) i *Tysk fonetik* under påberåbelse af Siebs:

Denna [: ALV] innebär, att lenes *b, d, g*, om de skulle ha kommit at stå i slutet av ett ord eller en stavelse, ersättes av motsvarande fortes *p, t, k* [...] Denna regel bör särskilt observeras i stavelseslut framför *avledningsändelser* såsom *-lich, -lein, -ling, -nis, -bar, -sam, -sal, -sel*, varvid Siebs föreskriver tonlös klusil utan aspiration [...].

Mogensen (1994:68), der ligeledes udtrykkeligt følger Siebs, skriver i sin *Tysk Fonetik*

I **udlyd** er den fonologiske opposition mellem de to rækker ophævet (neutraliseret) til fordel for /p t k/ – heraf betegnelsen **udlydshærdning** [...]. Uanset skrivemåden er udtalen [p t k] [...]. Udlydshærdningen optræder ikke blot i absolut udlyd, men også i dækket udlyd (dvs. i de tilfælde, hvor der efter klusilen forekommer en fortis-konsonant eller et fortis-konsonantkompleks, der står i absolut udlyd.)

Tilsvarende bestemmelser findes i Peter Colliander; *Stemt S – med mere. Kort kontrastiv indføring i tysk udtale* (Colliander 2003:38-39) og Leif Ludwig Albertsen & Jens Lindgaard, *Praktisk tysk fonetik* (Albertsen & Lindgaard 1979:31).

De danske lærebøger undlader ikke at gøre opmærksom på at den tyske ALV er en faldgrube for dansktalende, da de danske lukkelydes karakter og distribution er anderledes end de tyskes. For det første må såvel *bdg* som *ptk* i forhold til tysk alle sammen betragtes som (ustemte) lenes (forskellen ligger kun i aspirationen), for det andet indtræder der også i dansk en neutralisation mellem de to rækker i slutningen af en stavelse, men i modsætning tysk til fordel for *bdg*. Ord som *lap, kat* og *tak* har altså almindeligvis udtalen [lɑp k^hæɖ t^sɑŋ]. En af vanskelighederne for dansktalende ligger i at man overfører det udlydende [b̥ ɖ̥ ɡ̥], ikke kun til tysk i *Grab, Rad, Tag*, men også i *Typ, Rat, Irak* samt i udlydende konsonantforbindelser, hvilket støder an mod kodifikationerne i Siebs og de andre udtaleordbøger.

Kritik af begrebet ALV

Den historiske forudsætning for ALV er den middelhøjtyske alternation af lukkelydsfonemerne af typen *lobes – lop, eides – eit, slages – slac* hvor indlydende lenes (*bdg*) i skriften skifter med fortes (*ptk*) i stavelses- og ordudlyd. I slutningen af den middelhøjtyske periode forsvinder denne alternation igen som det fremgår af skrivemåder som *lobes – lob, eides – eid* og *slages – slag*. Det er den traditionelle opfattelse at denne ensartethed i skrivemåde er rent ortografisk betinget, idet datidens skrivere, ligesom det er tilfældet i moderne tysk, har

anvendt et morfologisk retstavningsprincip, der betonedede morfemets identitet ved så vidt muligt at tilstræbe en ensartet stavemåde i forskellige bøjningsformer af samme ord. Ifølge en alternativ opfattelse skulle ophævelsen af alternationen mellem lenes og fortes imidlertid være forårsaget af en lydlig udvikling, den såkaldte »binnendeutsche Konsonantenschwächung«, ifølge hvilken de middelhøjtyske fortes *ptk* svækkes til lenes *bdg*, hvorved lydene også mister deres aspiration. »Binnendeutsch« kaldes udviklingen, fordi den med undtagelse af visse randområder omfatter mellemtysk og det vestlige øvretysk. Det er ikke her stedet at gå yderligere ind på de middelhøjtyske forhold og en diskussion af de to her nævnte forklaringsmåder.

Arend Mihm, der er fortaler for konsonantsvækkelsen, har i et par recente artikler (Mihm 2004, 2007) kritiseret den norm der blev indført med *Siebs* 1957 fordi den postulerer en direkte historisk kontinuitet mellem den middelhøjtyske ALV og det tilsvarende fænomen i moderne tysk. Hermed tjener et historisk faktum efter hans opfattelse til at begrunde en norm der kun i begrænset omfang svarer til sprogvirkeligheden; ifølge Mihm er det faktisk kun 11 % af de såkaldte »gebildete Sprecher« der følger *Siebs'* norm på dette punkt.

Den første *Siebs*-kommission i 1898 havde ikke foreskrevet et fuldstændigt sammenfald mellem *bdg* og *ptk* i udlydsposition. Den påbyder ganske vist ALV efter kortvokal, men fastslår ellers at:

Stehen aber silbenauslautende *b, d, g* nach langem Vokal oder nach *r, l, n*, so sind sie nicht ohne weiteres den *p, t, k* gleichzusetzen. Worin besteht nun der Unterschied dieser auslautenden stimmlosen *b, d, g*, die wir als *b̥, d̥, g̥* bezeichnen, von den *p, t, k*? Beim Übergange von den mit Stimme gesprochenen Vokalen zu den stimmlosen *p, t, k* muß ja an irgendeiner Stelle die Stimme aufhören. Daher wird tatsächlich in *Rāt, Blūt* zwischen dem *ā, ū* und dem *t* eine kleine Pause gemacht. Anders liegt die Sache beim auslautenden *d* in *Rād, Sūd*. Der Unterschied des auslautenden *b̥, d̥, g̥* nach langem Vokal (*Grāb̥, Rād̥, Tāg̥*) und des auslautenden *p, t, k* nach langem Vokal besteht darin, daß vor *b̥, d̥, g̥* nicht so deutlich jene Pause stattfindet, wie vor *p, t, k*. Die Bindung des Vokals mit dem Verschlusslaute ist eine andere. (*Siebs* 1912:77-78)¹

Det er tydeligt at *Siebs* mener at *bdg* i udlydsposition mister den stemthed, som forudsættes i andre positioner, men at de efter langvokal bibeholder deres lenis-karakter og derfor ikke falder sammen med udlydende *ptk*. Årsagen tilskrives tilslutningsfænomener. Derfor skelnes i udlydsposition mellem [gro:b̥] og [heliotro:p^h], mellem [ri:d̥] »Ried« og [ri:t^h] »riet« og mellem [ge-nu:g̥] og [ʃpu:k^h], dvs. der optræder ingen neutralisation i udlyd da fortis/le-

1. Theodor *Siebs*, Deutsche Bühnenaussprache, 1898. Her er benyttet Zehnte Auflage, Bonn 1912 (*Siebs* 1912). På grund af tekniske vanskeligheder med at reproducere *Siebs'* notation gives ustemte lenes i citatet her i IPA-notation.

nis-modsætningen og også aspirationsmodsætningen er opretholdt. Denne normering, der historisk set er en videreførelse af den gamle meissniske norm der støttedes af Gottsched og Jacob Grimm, bringes altså til ophør med *Siebs'* normering i 1957, der af Mihm karakteriseres som »eine[] norddeutsche[] Prestigeaussprache« (Mihm 2007:98).

Empiriske undersøgelser

Normerne som de fremstilles i *Siebs* 1957, modsiges i høj grad af empiriske undersøgelser. Jeg skal her omtale de vigtigste resultater fra Werner König, *Atlas zur Aussprache des Schriftdeutschen in der Bundesrepublik Deutschland* (König 1989) som også er et væsentligt grundlag for Arend Mihms argumentation. Kort fortalt har König undersøgt udtalen hos 44 forsøgspersoner fra hele den gamle Forbundsrepublik. Forsøgspersonerne, der er født inden for tidsrummet 1946-1958, udgør en homogen social gruppe idet de alle er i gang med eller har afsluttet et universitetsstudium tilligemed at mindst én af forældrene har studentereksamen (Abitur). Undersøgelsen har naturligvis sin begrænsning i at hvert af de 44 belægspunkter er repræsenteret ved kun én forsøgsperson foruden at DDR, Østrig og Schweiz mangler.

Königs undersøgelse viser ikke kun at fortifiseringen af *bdg* i udlydsposition og dermed neutraliseringen i forhold til *ptk* kun optræder til en vis grad, men at også af de lydligge omgivelser i stavelsens slutrand har indflydelse på omfanget af forekomsten af fortes hhv. lenes. I positionen som eneste postvokale konsonant optræder der i det dentale område 43 % fortes eller leniserede fortes, medens lenes og fortiserede lenes forekommer i 57 % af tilfældene (ord af typen *Schmied*).² I det labiale område er der 62 % lenes og fortiserede lenes (*Dieb*), medens procentsatsen for det velære område er 79 % (*Tag*). De nævnte tal gælder for undersøgelsesområdet som helhed. Den geografiske fordeling viser at lenes især optræder i den nordvestlige del af sprogområdet, således har store byer som Hamburg, Bremen og Hannover i de fleste tilfælde lenesprocenter gående fra 60-70 % til 100 %. Påfaldende er dog at Flensburg og Kiel har mange fortes.³

I dækket udlyd (ord af typen *Obst, gibt, biegt, Jagd*) strækker forekomsten af [b] og [g] sig fra 56 % lenes (typen *Obst*) til 76 % i typen *Jagd*), i gennemsnit 63 % lenes i hele sprogområdet). I stavelsesudlyd foran konsonant i følgende stavelse optræder [ǰ] og [d] i gennemsnitligt 79 % af alle tilfælde (*täglich, südlich, widmen, Mädchen*) og [b] i 80 % (*Abteil, Abschied, Betrübnis, schubsen*). Et ord som *Mädchen*, der i *Duden Aussprachewörterbuch* er transskriberet som [ˈmɛːtʃən], er i Königs materiale udelukkende belagt med [d] (N = 44).⁴ Det er i dette bidrag ikke muligt at gengive flere data fra Königs atlas, men det måtte være fremgået at leniserede lukkelyde i visse omgivelser synes at optræ-

2. Begreberne 'leniserede fortes' og 'fortiserede lenes' defineres ikke nærmere af Werner König.

3. König (1989), kortene B.1, D.1 og G.1.

4. König (1989), tabellerne BDG.5 og BDG.4.

de i ganske betydeligt omfang, især i den nordøstlige del af sprogområdet. De empiriske data vedrørende dækket ordudlyd og til stavelsesudlyd foran konsonant står således i grek modsætning til angivelser i *Duden Aussprachewörterbuch* som fx [o:pst, ge:pt, ja:kt] *Obst, gebt, Jagd*, henholdsvis [ˈtɛ:klɪç, ˈvɪtmən, apˈtɛl, bəˈtry:pnis] *täglich, widmen, Abteil, Betrübnis*, om end ALV naturligvis også forekommer i Königs materiale.

Den såkaldte lnr-regel

I den tyske udtalenormering er fastlagt en undtagelse til ALV. Således skriver Siebs 1957:

In vielen Wortformen stößt silbenanlautendes, stimmhaftes *b, d, g* durch Ausfall eines folgenden Vokals mit *l, n, r* zusammen: *eb(e)nen, üb(e)ler, gold(e)ne, hand(e)le, Wand(e)rer, Wag(e)ner, reg(e)net*. [...] In gepflegter Sprache wird das *b, d, g*, in der Regel – unter dem Einfluß verwandter Formen – zur zweiten Silbe gezogen und jedenfalls stets stimmhaft gesprochen. (de Boor & Diels 1957:79)

Tilsvarende retningslinjer findes i *Duden Aussprachewörterbuch* og i *Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache* og er også blevet regel i de fonetiske lærebøger. Korlén & Malmberg (1960:95) foreskriver:

Ett (skenbart) undantag härifrån utgör de fall, då *b, d, g* står i stavelseslut framför *l, n, r* och dessa konsonanter hör till stammen. I sådana ställningar uttales klusilerne tonande. [...] I alla sådana fall har ett obetonat *e* alltså sekundärt bortfallit.

Og Mogensen (1994:69), der navngiver undtagelsen »[l n r]-reglen«, skriver:

I visse tilfælde, hvor man skulle forvente udlydshærdning, indtræffer den ikke. Reglen er, at der ikke indtræder neutralisation, når [b d g] står i udlyd foran [l], [n] eller [r], dersom [l], [n] eller [r] hører til samme morfem som [b d g] (dvs. dersom [l], [n] eller [r] hører til stammemorfemet).

Reglen er dog næppe i overensstemmelse med de empiriske data, da allerede Königs *Atlas* som omtalt viser at lenes er almindelige foran sonorant uanset om kombinationen falder ind under lnr-reglen eller ej som i *täglich, südlich* osv.

Bonnen (1964) har undersøgt manifestationen af lukkelyd i final position foran nasal og likvid. Materialet skelner ikke mellem ord der falder inden for eller uden for lnr-reglen, det omfatter ord som *Begräbnis, ablegen, Ereignis, Verhältnis, Verständnis* og desuden kombinationer af lukkelyd + likvid/nasal hen over ordgrænser som fx *ob man, kommt man* osv. Resultatet viser at »[t]here ap-

pears to be an overwhelmingly tendency, in all regions, to realise final stops before nasals and liquids as voiceless, low-intensity, non-aspirated tenuis lenes with vague and incomplete plosion.« (ibid. 1964:88) Det er ikke her muligt at gengive artiklens differentierede redegørelse for resultaterne, men i konsonantforbindelser med tilnærmelsesvis samme (homorganiske) artikulationssted er der gennemsnitligt 90 % ustemte lenes (»tenuis lenes«), ved heterorganisk artikulationssted noget lavere, nemlig 75 %. Den laveste procentsats af ustemte lenes ses ved lukkelyd foran /r/, hvor gennemsnittet er 62 %. Om ord der falder ind under *lnr*-reglen, siges eksplicit: »Final stops before nasals or liquids are not realised as voiced media, not even in such words als 'ebnen, eignen, Gegner, begegnen, Begegnung, leugnen, Lügner, regnen, segnen, Wagner [...]« (89); lukkelyden manifesteres her nemlig ligesom i alle andre tilfælde med lukkelyd + likvid/nasal fortrinsvis som ustemte lenes. Tilmed har stavemåden ikke nogen indflydelse på manifestationen: »it seems to make no difference whatever, as far as the realisation of a final stop is concerned, whether the stop in question is orthographically rendered d or t, b or p, or g or k.« (89).

I en til dels instrumentalfonetisk undersøgelse af *lnr*-reglen af Peter Auer er resultatet at lukkelyden i kombinationer af lukkelyd + nasal/likvid overvejende manifesteres som ustemt lenis, uanset om konsonantkombinationen falder inden for eller uden for *lnr*-reglen: »Die Ergebnisse belegen, dass die Junktur aus (zugrundelegend oder morphologisch) stimmhaftem Plosiv und Sonorkonsonanten keineswegs klar unterschiedlich realisiert wird, je nachdem, ob die morphologische Grenze folgt (Gruppe I, Typ *nebl+ig*) oder interveniert (Gruppe II, Typ *lieb+lich*).« (Auer:83)

Det skal retfærdigvis siges at Auers undersøgelse ikke undersøger manifestationen af udlydende *ptk* foran nasal/likvid, men dette anfægter dog ikke hans standpunkt, nemlig at ikke meget tyder på *lnr*-reglens relevans for tysk standardsprogsudtale.

Konklusion

Hvilke konsekvenser skal de ovenfor beskrevne forhold have for sprogundervisningen i tysk fonetik og udtale? Efter min mening: ingen. For neutralisering til fordel for fortens er jo stadig væk normen, men som A. Mihm fremhæver flere gange, er dette en »Zielnorm« (tilstræbt norm) som derfor ikke altid opnås i virkelighedens verden. For danske sprogstuderendes skyld er der i hvert fald ingen grund til at advokere for brugen af [b̥ d̥ ɡ̊] i udlydsposition. Denne udtale skal nok dukke op alligevel, uanset hvor meget læreren end tilskynder til udlydende [p^h t^h k^h]; selv danskere med gode færdigheder i tysk er jo tilbøjelige til at overtage de danske udtalevaner på dette punkt. Men der er så al grund til at fare med lempe over for de studerende som udtaler lenes. *lnr*-reglen kan man se stort på. I stedet kan man bruge kræfterne på at formå de studerende til at øve kontrasten mellem lenes og fortens i indlydsposition, hvor den dermed udtrykte betydningsforskel (fx *leiden* ≠ *leiten*) vitterligt er af

stor betydning og også dokumenteres af kortene i König (1989). Tilsvarende kan læreren animere de studerende til at udtale *ptk* som forttes i udlydsposition, om end lenes også her er observeret i et ikke ringe omfang der dog ikke når værdierne for udlydende *bdg*.

Litteratur

- Albertsen, Leif Ludwig & Jens Lindgaard (1979): *Praktisk tysk fonetik*. København: Akademisk Forlag.
- Auer, Peter (2002): Die sogenannte Auslautverhärtung in *ne[b]lig* vs. *lie[p]lich* – ein Phantom der deutschen Phonologie?, i: Michael Bommers, Christina Noack, Doris Tophinke (Hrsg.), *Sprache als Form. Festschrift für Utz Maas. Zum 60. Geburtstag*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, s. 74-86.
- Bonnen, Gunther M. (1964): Some Acoustic Aspects of Final Stop Allophones in Contemporary German. *Phonetica* 11, s. 65-100.
- de Boor, Helmut & Paul Diels (udg.) (1957): *Siebs Deutsche Hochsprache. Bühnenaussprache*. 16., völlig neubearbeitete Auflage. Berlin: de Gruyter.
- Colliander, Peter (2003): *Stemt S – med mere. Kort kontrastiv indføring i tysk udtale*. København: Handelshøjskolens Forlag.
- König, Werner (1989): *Atlas zur Aussprache des Schriftdeutschen in der Bundesrepublik Deutschland*. Ismaning: Max Hueber Verlag.
- Korlén, Gustav & Bertil Malmberg (1960): *Tysk fonetik*, Tredje upplagan. Lund: Gleerup.
- Mihm, Arend (2004): Zur Geschichte der Auslautverhärtung und ihrer Erforschung, *Sprachwissenschaft* 29 (2004), s. 133-206, genoptrykt i: Arend Mihm, *Sprachwandel im Spiegel der Schriftlichkeit. Studien zum Zeugniswert der historischen Schreibsprachen des 11. bis 17. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang 2007, s. 101-145.
- Mihm, Arend (2007): Theorien der Auslautverhärtung im Spannungsverhältnis zwischen Normsetzung und Sprachwirklichkeit. *Deutsche Sprache* 35, s. 95-118.
- Mogensen, Jens Erik (1994): *Tysk Fonetik*. København: Munksgaard.
- Siebs, Theodor (1912): *Deutsche Bühnenaussprache*. Zehnte Auflage. Bonn: Albert Ahn.